

**Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická**

**Pojetí kolektivní viny u Victora E. Frankla, Prima Léviho, Jeana
Améryho a Simona Wiesenthala**

Pavel Jůn

**Bakalářská práce
2008**

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Katedra religionistiky a filosofie
Akademický rok: 2006/2007

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Pavel JÚN**

Studijní program: **B6101 Filozofie**

Studijní obor: **Religionistika**

Název tématu: **Pojetí kolektivní viny u Victora E. Frankla, Prima Léviho, Jeana Améryho a Simona Wiesenthala**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Práce by se měla v úvodu věnovat sociokulturnímu a myšlenkovému pozadí doby spolu se stručným historickým nástinem. Těžiště práce bude ve vymezení pojmu kolektivní viny. Životopisy jednotlivých postav je třeba pojmut způsobem, který pomůže k hlubšímu pochopení myšlení poválečného období nikoliv vyčerpávajícím způsobem. Porovnání těchto různých pohledů na hrůzy druhé světové války bude provedeno v závěru celé práce.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Stín Šoa nad Evropou, Sborník přednášek, ed. M. Pojar, Praha 2001

V.E. Frankl, A přesto říci životu ano, Kostelní Vydří 2006

Primo Lévi, Když ne nyní, kdy?, Praha-Litomyšl 2006

J. Améry, Bez viny, bez trestu, Praha 1999

S. Wiesenthal, Slunečnice, Praha 2005

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Štěpán Lisý

Katedra religionistiky a filosofie

Datum zadání bakalářské práce:

30. dubna 2007

Termín odevzdání bakalářské práce:

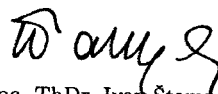
31. března 2008

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.

děkan

L.S.

doc. ThDr. Ivar Štampach

vedoucí katedry

Abstrakt

Práce se v úvodní kapitole věnuje nastínění faktorů, které vedly ke genocidě židovského národa za druhé světové války. Snaží se přiblížit historické události, které umožnily Hitlerově NSDAP chopit se v Německu v letech 1933 – 1945 moci, jelikož to byly právě Hitlerovy myšlenky a politika této strany, které zapříčinily hrůzy páchané v koncentračních táborech. Další část této kapitoly je věnována stručnému popisu průběhu „konečného řešení židovské otázky“. Závěr úvodní kapitoly se zabývá přístupem ostatních států k nacistickému režimu a skepticismem západní společnosti k prvním zprávám o nacistickém průmyslovém vraždění milionů lidských bytostí.

Druhá kapitola pojednává o přístupu čtyř židovských osobností k otázce kolektivní viny německého národa. Životopisy jednotlivých osobností jsou pojaty způsobem, který má napomoci pochopení jejich postoje k otázce kolektivní viny. Závěrečná kapitola se pak zabývá porovnáním těchto různých pohledů na kolektivní vinu.

kolektivní vina – Frankl, Victor – Lévi, Primo – Améry, Jean – Wiesenthal, Simon

Abstract

In the first chapter, the paper focuses on an adumbration of factors that led to genocide of Jewish nation during World War II. It tries to approach historical events that enabled Hitler's NSDAP to take the power in Germany between 1933 and 1945 as it was the ideas of Hitler and policy of this party that caused the horrors happening in concentration camps. Another part of this chapter is devoted to a brief description of the course of "final solution of Jew's issue". The end of the first chapter is concerned with the approach of other states towards Nazi regime and scepticism of western society towards first reports about Nazi mass slaughter of millions of human beings.

The second chapter deals with an approach of four Jewish scholars to a collective blame of German nation. Biographies of these individual scholars are being looked at from the point of view that should help understanding their attitude towards collective blame issue. These various attitudes to collective blame are compared in the final chapter.

collective blame – Frankl, Victor – Levi, Primo – Amery, Jean – Wiesenthal, Simon

Obsah

Úvod.....	8
<i>1. Nástin událostí, které vedly ke genocidě židovského národa za druhé světové války...</i>	<i>9</i>
1.1. Stručný nástin faktorů, které umožnily nástup Adolfa Hitlera k moci	9
1.2. Průběh nacistického „konečného řešení židovské otázky“	12
1.2.1. Norimberské zákony.....	13
1.2.2. Křišťálová noc	13
1.2.3. Koncentrační tábory	14
1.2.4. Konference ve Wannsee	15
1.3. Přístup ostatních států k nacistickému Německu a zločinům jím páchaným.....	16
<i>2. Postoj V. E. Frankla, P. Léviho, J. Améryho a S. Wiesenthala ke kolektivní vině.....</i>	<i>18</i>
2.1. Victor Emanuel Frankl.....	18
2.1.1. Základní životopisné údaje.....	18
2.1.2. Franklovo prožívání koncentračních táborů.....	19
2.1.3. Religiozita a duchovní život v koncentračním táboře v pohledu V. E. Frankla	20
2.1.4. Postoj V. E. Frankla k determinaci v koncentračním táboře	21
2.1.5. Postoj V. E. Frankla ke kolektivní vině.....	21
2.2. Primo Lévi.....	23
2.2.1. Základní životopisné údaje.....	23
2.2.2. Primo Lévi a jeho pobyt v koncentračním táboře	24
2.2.3. Vztah Prima Léviho k židovské tradici	26
2.2.4. Postoj Prima Léviho ke kolektivní vině	27
2.3. Jean Améry.....	30
2.3.1. Základní životopisné údaje.....	30
2.3.2. Améryho prožívání koncentračního tábora	31
2.3.3. Jean Améry a jeho vztah k židovské tradici	32
2.3.4. Postoj Jeana Améryho ke kolektivní vině	34

2.4. Simon Wiesenthal	35
2.4.1. Základní životopisné údaje	35
2.4.2. Simon Wiesenthal a jeho pobyt v koncentračních táborech.....	37
2.4.3. Jak koncentrační tábory ovlivnily poválečný život Simona Wiesenthala.....	38
2.4.4. Vztah Simona Wiesenthala k židovské tradici	40
2.4.5. Postoj Simona Wiesenthala ke kolektivní vině	42
3. <i>Komparace pohledů jednotlivých myslitelů</i>	44
3.1. Porovnání jednotlivých pohledů na kolektivní vinu, pocit viny za přežití, a na vliv prostředí v táboře na svobodné jednání vězně	44
3.2. Nakolik pomáhala víra jednotlivým vězňům vyrovnávat se s útrapami koncentračních táborů	47
3.3. Vliv zkušenosti z koncentračního tábora na pozdější život jednotlivých myslitelů	47
<i>Závěr</i>	49
<i>Bibliografie</i>	50

Úvod

Kolektivní vina německého národa za hrůzy druhé světové války. Je možné tvrdit, že něco takového existuje? Samozřejmě, že ano. Je možné tvrdit, že něco takového neexistuje? Samozřejmě, že ano. Každý člověk na světě je toho práva, aby mohl vyjádřit svůj názor k dané problematice. Kdo je ale nejvíce kompetentní, aby se mohl vyjádřit k tomu, zda je nebo není celý německý národ vinen za hrůzy druhé světové války? Poražení? Vítězové? Nebo ti, kteří prošli nejhorším plodem nacistické ideologie, kterou byly bezesporu koncentrační a vyhlazovací tábory? Právě pohled čtyř přeživších vězňů z koncentračních táborů na otázku kolektivní viny Němců je ústředním tématem této práce.

1. Nástin událostí, které vedly ke genocidě židovského národa za druhé světové války

Vyvraždění přibližně šesti a půl miliónu lidí v nacistických „táborech smrti“ během druhé světové války patří bezesporu mezi nejhrůznější události lidských dějin. Tato úvodní kapitola má za úkol nastínit nejen sociokulturní pozadí doby, ve které k tomuto hrůznému činu došlo, ale také vývoj toho, jak vlastně „konečné řešení“ probíhalo a jaký byl postoj okolního světa k nacistickému režimu a zvěrstvům tímto režimem páchaným.

1.1. Stručný nástin faktorů, které umožnily nástup Adolfa Hitlera k moci

Není pochyb o tom, že největší podíl individuálního zavinění na rozpoutání hrůz druhé světové války, které vyústily v tragédii holocaustu¹ (hebr. šoa²), nese osoba Adolfa Hitlera. Zklamání Němců z výsledku první světové války, nespokojenost s versailleskou mírovou smlouvou³, nesouhlas s placením válečných reparací⁴ a celková bída země, ke které ještě přispěla světová hospodářská krize, toho všeho dokázal Hitler využít ve svůj prospěch.

Svoji politickou kariéru začíná Adolf Hitler roku 1919 vstupem do Německé dělnické strany, která se 24. února 1920 přejmenovala na Národně-socialistickou německou stranu dělnickou – NSDAP.

„Její předseda Hitler, obdařený diktátorskými pravomocemi, ve funkci od 29. 7. 1921, sám vydával v duchu vůdcovského principu směrnice stranické politiky a předkládal interpretace toho, co se má rozumět pod pojmem nacionální socialismus.“⁵

¹ Slovo *holocaust* (též *holokaust*) pochází z řec. *holokauston* – zápalná oběť, celopal. V obecném významu genocida, vyvraždění národa; ve vztahu k Židům nepřesné označení éry nacistické perzekuce Židů v letech 1933 – 1945 (nepřesné proto, že pod termín *holocaust* spadá též násilná likvidace některých jiných menšin, např. Romů a homosexuálů).

² Šoa = zničení; výraz *šoa* označuje pouze genocidu židovského národa, nevztahuje se k jiným menšinám, které byly systematicky likvidovány v nacisty ovládaném území v letech 1933 – 1945.

³ Versailleská mírová smlouva byla uzavřena 28. června 1919 a zahrnovala podmínky, za kterých byl Státy Dohody poskytnut Německu mír. Tyto podmínky byly pro Německo značně nevýhodné.

⁴ Podle čl. 231 versailleské mírové smlouvy neslo Německo výlučnou vinu za rozpoutání první světové války. Záměrem reparací bylo viníka potrestat a zároveň ho oslabit a zabránit tak dalším válečným střetům. Historie první poloviny 20. stolní však ukázala, že byl tento předpoklad zcela mylný.

⁵ F. Bedürftig, *Třetí říše a druhá světová válka*, s. 279.

Ve stranickém programu NSDAP je nacionální socialismus⁶ prakticky identický s Hitlerovým světonázorem, který je popsán v Hitlerově knize Mein Kampf, jejíž první díl⁷ Hitler napsal ve vězení roku 1924, kde byl uvězněn po nezdařeném mnichovském puči z 9. listopadu 1923.

„Hitlerův puč, jak Němci převrat nazývali, neproběhl v Berlíně, nýbrž v Mnichově, kde jej podpořili vlivní vojenští důstojníci. Hitler pochodoval společně s generálem Erichem Ludendorffem, policie však zahájila palbu a pokus se nezdařil.“⁸

Hitler byl odsouzen na pět let za zradu a NSDAP byla zakázána. Hitler si však díky „dobrému chování“ odseděl pouze devět měsíců a před Vánocemi 1924 byl propuštěn na svobodu. 27. února 1925 obnovil činnost a znovu založil NSDAP.

Ještě ve volbách v roce 1928⁹ patřila NSDAP k marginálním stranám tehdejšího politického spektra¹⁰. V roce 1930 se však stává druhou nejsilnější stranou v Německu, se 107 mandáty¹¹ (oproti dvanácti z roku 1928) z celkového počtu 577 mandátů. Jedním z důvodů, proč se podpora NSDAP z řad voličů zvýšila z osmi set tisíc hlasů v roce 1928 na zhruba šest a čtvrt milionu v roce 1930, byla světová hospodářská krize roku 1929, která pro Německo zatížené válečnými reparacemi znamenala mnohem větší problém, než pro ostatní evropské státy. Světová hospodářská krize měla pro německou ekonomiku katastrofální následky, došlo k úplnému zastavení hospodářského růstu země a radikálnímu nárůstu nezaměstnanosti.

„Ke krizi se tam ještě přidávala všeobecně nízká životní úroveň, nedostatečné kapitálové krytí podniků, spotřebované reparacemi a inflací, a nepatrný prostor pro finanční manévrování státu.“¹²

V těchto podmínkách vzrůstala u voličů obliba radikálních politických stran, z čehož nejvíce těžila Hitlerova NSDAP, která roku 1932 získala 230 mandátů a stala se tak nejsilnější politickou stranou v Německu. K úspěchu NSDAP přispěla nejen skvěle

⁶ Pojem „nacionální socialismus“ označuje politické a světonázorové hnutí, které Adolf Hitler přivedl roku 1933 v Německu k moci.

⁷ První díl Mein Kampfu nese název *Účtování* (406 stran), druhý, který nese podtitul *Nacionálně socialistické hnutí* (373 stran), napsal roku 1926.

⁸ R. Hilberg, *Pachatelé, oběti, diváci*, s. 20.

⁹ Jednalo se o první účast NSDAP ve volbách.

¹⁰ „Na konci roku 1928 ale čítala stále ještě malá strana jen 108 717 členů.“ – R. Hilberg, cit. dílo, s. 21.

¹¹ K. Gründberg, *Adolf Hitler*, s. 62.

¹² F. Bedürftig, *Třetí říše a druhá světová válka*, s. 485.

propracovaná propaganda pod vedením Josepha Goebbelse¹³, ale také „mafiánské praktiky“, jichž se NSDAP dopouštěla v boji proti svým politickým a ideologickým odpůrcům a konkurentům.

Nemalého ohlasu se u voličů dostalo také Hitlerově protižidovské politice, kterou propagoval již od svých politických začátků v Německé dělnické straně. Také hlásání potřeby o znovuzískání „životního prostoru“ pro německý národ nezůstalo mezi voliči bez odezvy, tato myšlenka se ujímala zejména v kruzích, ve kterých přetrvávalo velké zklamání z prohry v první světové válce.

Největším trnem v oku však byli pro Hitlera Židé, které vinil za všechno špatné, co se německému národu přihodilo.

„Boj, který proti nim vedl, byl ‚obrannou bitvou‘ a chtěl si s nimi vyřídit účty za vše, čeho se dopustili.“¹⁴

Většina tehdejších Němců ráda poslouchala Hitlerovy projevy o výjimečnosti německé rasy, která by měla vládnout všem ostatním rasám a národům, které byly prezentovány jako méněcenné. Hitlerův důraz na rasový antisemitismus, zaměřený proti Židům, rovněž nacházel mnoho nadšených příznivců, možná právě proto, že nenávist namířená proti Židům, nebyla na Evropském kontinentě ničím novým.

„Antisemitismus jistě není jevem, který by byl pro 20. století novinkou. Židy doprovázely různé formy ostrakizace a nenávisti od nepaměti a i když se motivy různily, faktické zdůvodnění zůstávalo stejné: Židé byli nenáviděni, v tom lepším případě pro svou odlišnost a demonstrovanou neochotu k asimilaci, tedy za to, že jsou Židé. V horším případě byli Židé nenáviděni zato, že vůbec jsou.“¹⁵

Již od úsvitu křesťanství se příslušníci židovského národa museli potýkat s projevy křesťanského antijudaismu. Antisemitismus v Hitlerově pojetí se však ukázal být pro Židy mnohem nebezpečnější, než jakékoliv projevy antijudaismu v minulosti.

„...během křesťanských pogromů měli Židé alespoň teoretickou šanci na záchranu života tím, že přijmou křest, avšak z osudovosti pouta rasy se vyvázat nijak nedalo.“¹⁶

¹³ Joseph Goebbels se přidal k NSDAP již roku 1924 a patřil k nejužšímu vedení soustředěnému kolem Adolfa Hitlera. Od roku 1930 byl hlavním říšským propagandistou NSDAP a od 13. března 1933 ministrem lidové osvěty a propagandy.

¹⁴ R. Hilberg, *Pachatelé, oběti, diváci*, s. 23.

¹⁵ *Stín šoa nad Evropou*, s. 12.

¹⁶ Tamtéž, s. 13.

Přestože Hitlerova politika byla založena například i na ignorování argumentů jeho politických odpůrců a jeho rasové teorie neměly žádný vědecký základ, podařilo se mu oslovit nejen širokou masu „obyčejných“ lidí, ale i příslušníky z řad německých intelektuálů, kteří vyjadřovali Hitlerovi podporu, ať už tak činili z přesvědčení, či oportunistu. Jako příklad lze uvést Martina Heideggera¹⁷, jednoho ze zakladatelů německého existencialismu, který se v roce 1933, ve své nástupní řeči rektora freiburské univerzity, přihlásil k ideologii nacionálního socialismu.

„Martin Heidegger nevyslovil jediné slovo nesouhlasu, lítosti nebo sebekritiky a plynové komory pro něj byly jen jedním z mnoha výrazů technické modernosti stejně jako mechanizace v zemědělství.“¹⁸

Není divu, že v takto nastolených podmínkách nestálo Hitlerovi nic v cestě k realizaci jeho plánu naprosté separace Židů z německé společnosti. Snaha o naprosté vyloučení Židů ze života nacistické Třetí říše, se projevovala od postupného omezování jejich práv, až po snahu o jejich totální vyhlazení.

1.2. Průběh nacistického „konečného řešení židovské otázky“

Pojem „konečné řešení židovské otázky“ neměl zpočátku pouze vražedné konotace spojené s genocidou koncentračních táborů, jak je tento pojem dnes často interpretován, ale vztahoval se k celkovému postupu nacistického Německa při „řešení židovského problému“¹⁹.

Nacistické Německo mělo zpočátku i jiné plány, jak se zbavit Židů, než bylo jejich postupné vyhlazování, ve které postupně „konečné řešení židovské otázky“ vyústilo. Jedním z těchto „alternativních“ plánů byl nacistický úmysl vystěhovat všechny židovské občany na - tehdy francouzský - ostrov Madagaskar. Tento plán však zůstal pouhou iluzí a nikdy se uskutečňovat nezačal.²⁰

¹⁷ O přístupu Martina Heideggera k nacionálnímu socialismu též: Elžbieta Ettingerová, *Hannah Arendtová a Martin Heidegger*, Praha: Academia, 2004.

¹⁸ E. Traverso, *Trhlina v dějinách*, s. 15.

¹⁹ Cílem nacistického Německa při „řešení židovského problému“ bylo zbavit veškeré území ovládané Německem Židů.

²⁰ F. Bedürftig, *Třetí říše a druhá světová válka*, s. 251.

Prvním krokem k státem legalizovanému pronásledování Židů bylo přijetí *Zmocňovacího zákona*²¹ z 24. března 1933, přijetí tohoto zákona uvolnilo „cestu k výjimečným zákonům namířeným proti občanům židovského původu...“²²

1.2.1. Norimberské zákony

Norimberské zákony lze považovat za významný mezník v omezování práv židovského obyvatelstva na zákonné úrovni. Byly přijaty na „celoříšském stranickém sjezdu Svobody“ v Norimberku 15. září 1935. Podle těchto zákonů byli Židé a další osoby „neárijské krve“ (např. Romové) zbaveni svých politických práv a stali se státními příslušníky, na rozdíl od „árijských“ Němců, kteří byli označeni jako říšští občané.

„V těchto rasových zákonech (...) se stanovovalo i to, kdo (...) má být považován za ‚Žida‘: vedle ‚úplných Židů‘ všechny osoby se třemi židovskými prarodiči (třičtvrtinový Židé) i všechny osoby se dvěma židovskými prarodiči (poloviční Židé), pokud se hlásily k mosaické (židovské) víře, nebo žily v manželství s ‚úplným Židem‘.“²³

Norimberské zákony byly do roku 1943 doplněny o třináct dalších nařízení, která zbavovala Židy všech občanských práv, a v podstatě legitimizovaly násilné projevy namířené proti židovskému obyvatelstvu z řad „árijských“ Němců, aniž by byl za tyto násilnosti někdo potrestán. Zřejmě nejznámější z těchto pogromů se odehrál na podzim roku 1938.

1.2.2. Křišťálová noc

Záminkou k protižidovskému pogromu²⁴, který se odehrál v noci z 9. na 10. listopadu 1938 v řadě německých měst, byl atentát na tajemníka německého vyslanectví v Paříži Ernsta vom Ratha, spáchaný sedmnáctiletým židovským mladíkem Herschlem Grynszpanem 7. listopadu 1938.

²¹ Tento zákon také položil zákonné základy pro Hitlerovu diktaturu.

²² F. Beürrftig, cit. dílo, s. 382.

²³ F. Beürrftig, *Třetí říše a druhá světová válka*, s. 312.

²⁴ Pro tento pogrom se vžilo označení *Křišťálová noc*, kvůli velkému množství střepů v ulicích německých měst. Rozbíjení oken a výloh židovských domů a obchodů, bylo součástí těchto násilností.

„Pálení a drancování modliteben, domů a obchodů a v první řadě mrtví a ponížení lidé po celém Německu měli být údajně odplatou za pařížský atentát židovského mladíka.“²⁵

Nacistická propaganda prezentovala atentát jako součást židovského spiknutí proti německému národu a jako pokus Židů o vyvolání nepřátelství mezi evropskými státy.

Pogromu padlo za obětí 7500 židovských obchodů, 171 synagog a bylo zavražděno 91 Židů a nespočet dalších, bylo zraněno. Dalších 26 000²⁶ Židů bylo odesláno do koncentračních táborů. Právě koncentrační tábory, kam byli Židé postupně deportováni, byly dalším bodem nacistů v programu „konečného řešení“.

1.2.3. Koncentrační tábory

Koncentrační tábory byly původně zřizovány z důvodu nedostatku míst v Německých věznicích, kam nechal Hitler zavírat své politické odpůrce, ať už skutečné či jen domnělé²⁷. První takový tábor byl založen na okraji hornobavorského městečka Dachau 22. března 1933 a stal se „vzorovým koncentračním táborem“ podle kterého byly zřizovány i ostatní koncentrační tábory.

„...sem byli posíláni příslušníci všech skupin, které byly v nemilosti režimu: zločinci, političtí odpůrci, židé, duchovní, homosexuálové a během války ve stále větší míře obyvatelé a odbojáři z okupovaných zemí.“²⁸

Souběžně se změnou politiky „konečného řešení“ se měnila i funkce koncentračních táborů, které nesloužily již pouze k internaci osob nepohodlných nacistickému režimu, ale jejich novým účelem bylo masové vyvražďování, zaměřené především na židovské obyvatelstvo.

„Kromě koncentračních táborů, které smrt znamenaly pro velkou část vězňů, zřizovala SS za války v okupované Polsku tábory, jež vedly na smrt přímo: Belzec, Sobibor, Treblinka a Kulmhof, jako koncentrační tábory a zároveň „továrny na smrt“ fungovaly Osvětim i Majdanek.“²⁹

Umírání vězňů bylo v nacistických táborech běžným jevem již od jejich počátku, obecně zde panovaly katastrofální hygienické podmínky, vězni trpěli hladem, žízní,

²⁵ Stín šoa nad Evropou, s. 28.

²⁶ F. Bedürftig, cit. dílo, s. 229.

²⁷ F. Bedürftig, Třetí říše a druhá světová válka, s. 217.

²⁸ Tamtéž, s. 75.

²⁹ Tamtéž, s. 551.

nedostatkem spánku, výjimečné nebyly ani případy týrání a mučení vězňů táboremou stráží. Přičteme-li k tomu ještě časté epidemie skvrnitého tyfu a dalších nemocí³⁰, nelze se divit, že v koncentračních táborech byla vysoká úmrtnost i bez zařízení³¹, jež sloužila výhradně k vyhlazování vězňů.

Úmysl Třetí říše při „řešení židovské otázky“ byl tedy jasný: vyhlazení evropských Židů.

1.2.4. Konference ve Wannsee

20. ledna 1942 se v luxusní vile na břehu jezera Wannsee konala konference, které „...se zúčastnilo patnáct nejvyšších nacistických státních úředníků, představitelů SS, a stranických funkcionářů.“³² Předmětem této schůzky bylo „konečné řešení židovské otázky“ a vzešel z ní zápis známý jako *Protokol z Wannsee*.

Tento protokol obsahoval postupy a nařízení, jak se má zacházet s polovičními a čtvrtinovými Židy³³, jejichž statut byl v souladu s německou pečlivostí jasně vymezen. Dlouhou dobu panovalo přesvědčení, že právě zde se rozhodlo o masovém vyvražďování Židů. Proti tomuto tvrzení, však hovoří celá řada faktů.

„Za prvé nebyl ve Wannsee přítomen Hitler. Ti, kteří zde přítomni byli, pak neměli takové postavení, aby mohli rozhodovat o genocidě. Především ale neodpovídá doba konání schůzky. Masové vraždění sovětských Židů začalo o půl roku dříve. V Chelmnu byli Židé usmrcováni plynem již od počátku prosince 1941. Vyhlazovací tábor Belzec se v té době již stavěl.“³⁴

Z toho vyplývá, že o vyvražďování Židů bylo rozhodnuto ještě předtím, než se konference vůbec konala. Přesto hlavním tématem schůzky byla diskuse o „konečném řešení“. Konference ve Wannsee zřejmě tedy nepřinesla nějaká nová zásadní rozhodnutí týkající se „konečného řešení židovské otázky“, měla spíše zajistit hladký průběh kooperace mezi jednotlivými říšskými úřady v jeho realizaci, čímž se vlastně stala genocida, fakticky i právně, oficiální politikou nacistického Německa³⁵.

³⁰ V koncentračních táborech lékařská péče téměř neexistovala.

³¹ Jednalo se zejména o neblaze proslulé plynové komory, ve kterých byly oběti usmrcovány smrtelným plynem Cyklonem B. Vězni byli také hromadně stříleni a následně pohřbíváni v hromadných hrobech, od tohoto způsobu vyvražďování se však postupně upustilo, jelikož mnoho popravčích nezvládalo svoji úlohu psychicky.

³² M. Rosemann, *Setkání ve vile u jezera*, s. 9.

³³ Tamtéž, s. 11.

³⁴ Tamtéž, s. 10.

³⁵ „Nešlo (...) o rozhodnutí, zda zabíjet, či nikoli, ale prostě jen o to, kdy zabíjet a v jakém pořadí.“ - Tamtéž, s. 132.

1.3. Přístup ostatních států k nacistickému Německu a zločinům jím páchaným

Vina nacionálně socialistického vládního zřízení na hrůzách holocaustu je neoddiskutovatelným faktem. Ovšem čas od času se vynoří také úvahy nad vinou spojenců. Jak se ostatní státy stavěly k nacionálně socialistickému Německu před válkou? A hlavně, jaká byla reakce západní společnosti na zprávy o hrůzách v koncentračních táborech, které se v průběhu války začaly objevovat čím dál častěji?

„Počátkem léta 1933 uzavřel Vatikán konkordát s Hitlerem. Jednání vedl papež. Bylo to první velké potvrzení hitlerovského režimu, nesmírný prestižní zisk pro Hitlera. (...) Všechny státy uznaly hitlerovský režim. Ozývaly se hlasy obdivu. V roce 1936 se slavila v Berlíně olympiáda. Proudil sem celý svět. (...) V roce 1936 obsadil Hitler Porýní. Francie to strpěla.“³⁶

Zdá se tedy, že alespoň z počátku si svět neuvědomoval (nebo nechtěl uvědomovat) vážnost nebezpečí, které Německo představovalo po nástupu NSDAP k moci. Tato „slepota“ ostatních států se definitivně rozplynula po rozpoutání druhé světové války.

Další kontroverzní záležitostí, která je spojencům, ale i neutrálním národům, často vytýkána, je jejich postoj k informacím o nacistickém vyvražďování židovského obyvatelstva v koncentračních táborech.

„...zejména v západních zemích převládala nedůvěra ke zprávám o zvěrstvech, které nacisté páchali na Židech, Polácích a Rusech ve východní Evropě. Zprávy o zločinech začaly kolovat již na podzim 1942...“³⁷

Jedním z důvodů proč nebyly tyto zprávy v západní společnosti brány příliš vážně, byla skutečnost, že bylo téměř nepředstavitelné³⁸, že by se někdo mohl dopouštět takových ukrutností.

„Zpráva o záhubě milionu polských Židů uvedená v roce 1942 v New York Times se neocitla na první straně: tento deník ji uveřejnil kdesi na vnitřních stránkách jako nějakou zprávu z černé kroniky, jako by chtěl dát najevo, že se tomu nesmí příliš věřit.“³⁹

³⁶ K. Jaspers, *Otázka viny*, s. 105.

³⁷ R. Vrba, *Utekl jsem z Osvětimi*, s. 379.

³⁸ „...je tam vysoká úmrtnost, ale plynové komory a průmyslové vraždění lidských bytostí, to jsem si, přiznávám, nepředstavoval, a protože jsem si to představit nedokázal, nevěděl jsem o tom.“ – výpověď anglického židovského novináře o tom, jak se v roce 1942 stavěl ke zprávám o genocidě židovského národa, které se tu a tam objevily v anglickém tisku. – E. Traverso, *Trhlina v dějinách*, s. 20.

³⁹ Tamtéž, s. 19.

V náhledu Západu na zprávy o koncentračních táborech sehrála důležitou úlohu *Zpráva Vrby a Wetzlera*, kterou sepsali Rudolf Vrba⁴⁰ spolu s Alfredem Wetzlerem, dva židovští vězni, kterým se podařilo utéct z osvětimského⁴¹ koncentračního tábora. Jejich hlavním úmyslem bylo varovat milion maďarských Židů⁴², kteří měli být další na řadě v programu nacistického systematického vyvraždění.

„Význam Vrbova a Wetzlerova svědectví spočíval v tom, že bylo prvním písemným a přesným popisem operací probíhajících v komplexu Osvětim-Brzezinka, které bylo až do roku 1944 pouze ústně předáváno neověřenými pověstmi a spekulacemi.“⁴³

Zprávě Vrby a Wetzlera se podařilo nejen otřást skepticismem západní společnosti ke zprávám o nacistických zvěrstvech, ale také „...sehrála životně důležitou roli v odhalení dosud neznámých skutečností.“⁴⁴ To, že se světové veřejnosti dostalo přesného popisu zvěrstev dějících se v osvětimském koncentračním táboře, znamenalo neúspěch německé utajovací politiky, jejímž cílem bylo, aby se informace o koncentračních táborech nikdy nedostaly na veřejnost.

⁴⁰ Původním jménem Walter Rosenberg.

⁴¹ Tábor v Osvětimi byl největším koncentračním a vyhlazovacím táborem, jež SS zřídila. „*Stal se z něho největší masový hrob lidských dějin: během čtyř a půl roku tam skončil život téměř 1,5 milionu lidí. V naprosté většině to byli židé...*“ – F. Bedürftig, *Třetí říše a druhá světová válka*, s. 339.

⁴² Jejich ušlechtilý úmysl se však podařilo uskutečnit jen částečně „...z milionu lidí, určených pro plynové komory, zemřelo ,pouze‘ čtyři sta tisíc.“ – R. Vrba, *Utekl jsem z Osvětimi*, s. 329.

⁴³ Tamtéž, s. 383.

⁴⁴ Tamtéž, s. 379.

2. Postoj V. E. Frankla, P. Léviho, J. Améryho a S. Wiesenthala ke kolektivní vině

Tato kapitola se zabývá přístupy čtyř bývalých židovských vězňů, přeživších koncentrační tábory, ke kolektivní vině. Důraz je kladen zejména na vylíčení faktorů, které vedly jednotlivé osobnosti k jejich názoru na kolektivní vinu.

2.1. Victor Emanuel Frankl (26. 3. 1905 – 1. 9. 1997)

2.2.1. Základní životopisné údaje

Victor Emanuel Frankl se narodil 26. března 1905 ve Vídni. Jeho rodiče však pocházeli z Čech a Moravy. Oba nepřežili nacistické běsnění. Otec zemřel v Terezíně, prakticky v synově náruči a matka v osvětimských plynových komorách. Krom sestry přežil ze své nejbližší rodiny jako jediný. Bratr rovněž nepřežil Osvětim a Frankolova první žena, Tilly Grosserová⁴⁵, zemřela v pětadvaceti letech v Bergen-Belsenu. Nacistický režim ho také připravil o nenarozeného potomka, kterému později Frankl věnoval svoji knihu *The Unheard Cry for Meaning*.

Frankl pocházel z nábožensky založené rodiny, niterně zbožná byla především matka. Otec, po kterém Frankl zdědil své perfekcionistické založení, nutil své dva syny předčítat modlitby v hebrejštině. Franklův rodokmen, jedenáct generací před Viktorem, sahá až k pražskému rabi Loewovi⁴⁶. Přestože byl Frankl od dětství zbožný, v pubertě si prošel také ateistickou fází. Na střední škole byl funkcionářem *Socialistické dělnické mládeže* a roku 1924 výkonným *předsedou socialistických středoškoláků celého Rakouska*.⁴⁷

Již od dětství si Frankl přál stát se lékařem. Což se mu také beze zbytku vyplnilo. Po dokončení studií nastoupil ve Vídni na kliniku, kterou vedl rakouský psychiatr a nositel Nobelovy ceny Julius Wagner von Jauregg. Oproti svému původnímu, plánu stát se gynekologem, se nakonec rozhodl pro dráhu neurologa a psychiatra.

⁴⁵ S Tilly Grosserovou se Frankl oženil v prosinci roku 1941.

⁴⁶ Jehuda Liva ben Becalel (1512-1609) – náboženský myslitel, talmudista, astronom a matematik působící převážně v Praze.

⁴⁷ V. E. Frankl, *Co v mých knihách není*, s. 45.

Slibně se vyvíjející kariéru mu přerušila až druhá světová válka. Jakožto občan židovské národnosti prošel v letech 1942 - 1945 terezínským ghettem a třemi nacistickými koncentračními tábory: Osvětimí, Kauferingem III. a Türkheimem. V táboře Türkheim byl také osvobozen americkými jednotkami.

Po válce se Frankl stává díky svým knihám a založení nového směru v rámci psychoterapie⁴⁸ světově známou osobností. Stal se profesorem neurologie a psychiatrie na univerzitě ve Vídni. Bylo mu také uděleno dvacet sedm čestných doktorátů univerzitami celého světa, mimo jiné také Karlovou univerzitou v Praze. Rakouská akademie věd Frankla zvolila čestným členem. Jeho knihy byly přeloženy do více než dvaceti jazyků. Victor Emanuel Frankl zemřel 1. září 1997 ve Vídni, ve věku devadesáti dvou let.

2.1.2. Franklovo prožívání koncentračních táborů

Franklův pobyt v nacistických koncentračních táborech začíná v terezínském ghettu, kde pracuje jako lékař. Zde je také přímým svědkem úmrtí svého otce následkem vyhladovění. Z terezínského ghetta je deportován přímo do Osvětimi.

Frankl prožívá koncentrační tábor - mimo jiné - z pohledu psychologa, jemuž se jednání jednotlivých lidí v tak extrémních podmínkách, jaké panují v koncentračním táboře, stalo předmětem jeho odborného pozorování.

Inhed při příjezdu do Osvětimi přichází o svůj rukopis, ve kterém formuluje základy svého psychoterapeutického směru. Touha, po opětovném sepsání tohoto díla, byla důležitým faktorem, který pomohl Franklovi přežít koncentrační tábory. V zimě a na jaře roku 1945, když vypukla v Osvětimi epidemie skvrnitého tyfu, Frankl, aby odpoutal své myšlenky od příznaků této nemoci (vysoké horečky, bolestivá deliria, nepřekonatelný odpor k požití jakéhokoliv jídla), zachycoval na kousky papíru hesla, která mu později pomohla znovuvytvořit jeho dílo⁴⁹.

„... když jsem byl transportován do koncentračního tábora v Osvětimi, zabavili mi rukopis připravený k uveřejnění... (...) Je jisté, že můj hluboký zájem o jeho nové napsání mi pomohl přežít tvrdosti tábora. (...) Jsem si jist, že tato rekonstrukce rukopisu mně pomohla překonat nebezpečí zhroucení.“⁵⁰

⁴⁸ Jednalo se o tzv. logoterapii – psychoterapeutickou metodu, jejímž základem, bylo pomoci nalézt pacientovi smysl života.

⁴⁹ V českém překladu tato kniha vyšla pod názvem *Lékařská péče o duši* (Brno: Cesta, 1996).

⁵⁰ V. E. Frankl, *Člověk hledá smysl*, s. 69.

Frankl, přestože přichází do koncentračního tábora jako odborný lékař, tuto funkci – mimo několika posledních týdnů před osvobozením – nevykonával. Většinu času prožívá jako obyčejný nepřivilegovaný vězeň⁵¹, který většinu svého pobytu v táboře strávil těžkou prací jako kopáč na stavbě dráhy.

2.1.3. Religiozita a duchovní život v koncentračním táboře v pohledu V. E. Frankla

Krom základního pudu přežít, a uspokojení všudypřítomného hladu, se pozornost vězňů v táboře vztahovala i k dalším věcem, přestože podmínky panující v koncentračních táborech tomu nebyly nikterak nakloněny. Pozornost vězňů se tedy upínala nejen k politice (řešila se zejména aktuální válečná situace), ale v neposlední řadě také k náboženství.

Frankl sám, ač prošel v pubertě již zmíněným ateistickým obdobím, vstupuje do koncentračního tábora jako věřící člověk, a jako věřící člověk koncentrační tábor i opouští. Zážitek utrpení táborového vězně jeho víru v Boha nijak nepodlomil, jak tomu bylo u některých jiných vězňů. Jeho náboženská víra mu pomohla přežít utrpení snadněji, než tomu bylo u jeho nenábožensky založených druhů⁵². Tato víra v něco, co člověka přesahuje, mu totiž umožňovala vidět v utrpení nějaký skrytý vyšší smysl, který obyčejný smrtelník není schopen pochopit.⁵³

„...všechno, co se člověku přihodí, musí mít nějaký poslední smysl, nějaký vyšší smysl. Avšak tento vyšší smysl nemůžeme znát, v něj musíme právě věřit.“⁵⁴

I přes zákaz konat v koncentračních táborech bohoslužby se našli tací, kteří s vědomím riskování vlastního života, tento zákaz porušovali, byť se tak dělo ve značně improvizovaných podmínkách.

„Nejpůsobivější jsou improvizované modlitby a bohoslužby, které jsme zažívali v koutě baráku nebo v temném, zarýglovaném dobytčím vagóně, v němž jsme byli unavení, hladoví a zmrzlí dopravováni po práci ze vzdáleného pracoviště v promočených hadrech zpět do lágru.“⁵⁵

⁵¹ „A já říkám, ne bez jisté hrdosti, že jsem nebyl nic víc než takový ‚obyčejný‘ vězeň – totiž nic víc než pouhé ‚číslo‘.“ – V. E. Frankl, *A přesto říci životu ano*, s. 16.

⁵² „Ten, kdo je mezi námi věřící v náboženském smyslu, ovšem nahlédne smysl oběti snadněji.“ – Tamtéž, s. 95.

⁵³ „Poslední smysl utrpení nutně přesahuje intelektuální schopnosti člověka.“ – V. E. Frankl, *Člověk hledá smysl*, s. 77.

⁵⁴ V. E. Frankl, *Co v mých knihách není*, s. 43.

⁵⁵ V. E. Frankl, *A přesto říci životu ano*, s. 44-45.

Z toho jasně vyplývá, že i přes extrémně nelidské podmínky jaké panovaly v koncentračním táboře, se alespoň část vězňů nenechala otupit natolik, aby se vzdala toho posledního, co jim ještě zbylo, a co jim nikdo nemohl vzít – svého vnitřního duchovního života, který se u mnohých projevoval právě náboženskou vírou.

2.1.4. Postoj V. E. Frankla k determinaci⁵⁶ v koncentračním táboře

Frankl jednoznačně popírá absolutní vliv prostředí na chování člověka. Názor, že okolní podmínky v interakci s vrozenými charakterovými vlastnostmi určují bezezbytku lidské jednání, je podle Frankla nesmysl - člověk má vždy prostor pro svobodu volby, jak se v té které situaci zachová.

„Člověk není zcela podmíněn a determinován. Určuje se sám v tom, zda se podmínkám poddá nebo se jim postaví.“⁵⁷

Záleží jen na člověku, jestli se podvolí vlivu okolního prostředí a stane se z něho „typický koncentračník“⁵⁸, který se zcela podvolil podmínkám v koncentračním táboře, nebo zda si člověk zachová vlastní duchovní svobodu a bude jednat podle vlastních mravních norem a rozhodnutí, ať již budou následky těchto rozhodnutí jakékoliv.

2.1.5. Postoj V. E. Frankla ke kolektivní vině

Fakt, že Frankl přisuzuje člověku za všech okolností svobodu vlastního rozhodování, ozřejmuje i jeho postoj ke kolektivní vině německého národa, kterou jednoznačně odmítá. To, že má člověk svobodu volby, znamená, že i Němec se může chovat jako dobrý člověk. O tom, jak se člověk v té které situaci zachová, rozhoduje každý jednotlivec individuálně – nerozhoduje za něj příslušnost k tomu či onomu národu.

„...řeči o kolektivní vině odmítám. Kolektivní vina totiž neexistuje. Vina může být v každém případě jen osobní. Jsem vinen něčím, co jsem sám spáchal, nebo snad opomenul udělat! Ale nemohu být vinen něčím, co udělali jiní lidé, byť to byli mí rodiče nebo prarodiče.“⁵⁹

⁵⁶ Frankl se zabývá zejména tím, nakolik extrémní podmínky v táboře určovaly chování jedince, a zda měl jedinec v táboře svobodu volby, jak se v té které situaci zachová.

⁵⁷ V. E. Frankl, *Člověk hledá smysl*, s. 83.

⁵⁸ Tímto pojmem označuji člověka, který jedná bezohledně a sobecky, pouze v zájmu zachování vlastní holé existence.

⁵⁹ V. E. Frankl, *A přesto říci životu ano*, s. 169.

Důvody, proč Frankl vystupuje proti kolektivní vině, pramení i z jeho zkušeností z koncentračního tábora.

„Vedoucí tábora, kde jsem byl naposled a odkud jsem byl osvobozen, byl esesman. Po osvobození tábora vyšlo najevo něco, co dosud věděl jen táborový lékař, který byl sám vězněm: Vedoucí tábora vydal tajně z vlastní kapsy nemalé částky, aby dal obstarat z lékárny blízkého městyse léky pro osazenstvo vlastního tábora.“⁶⁰

To, že se i mezi esesmany našli dobří lidé, je pro Frankla dostatečným důvodem pro to, aby popíral kolektivní vinu. Také z důvodu, že se i mezi lágrovou stráží vyskytli lidé dobří, dělí Frankl lidi do dvou skupin: na lidi „dobré“ a lidi „špatné“.

„...označení člověka za lágrového strážce, anebo naopak, za vězně, nevypovídá o ničem. Lidskou dobrotu lze najít u všech lidí, najdeme ji tedy i u té skupiny, kterou máme pokusit paušálně zavrhnout. Hranice se prolínají.“⁶¹

Podle Frankla jsou obě tyto skupiny obsaženy v každé lidské společnosti. Paušální kategorizace esesmanů jako „špatných“ a vězňů jako „dobrých“ je tedy velmi povrchní a neodpovídá skutečnosti. Je sice pravdou, že do pozic lágrových strážců byli většinou vybíráni lidé se sadistickými sklony, ale přesto, jak ukazuje příklad výše zmíněného esesmana, se výjimky našly. Stejně tak tomu bylo i mezi vězni.

„...někteří z našich druhů si počínali jako svině, zatímco jiní se chovali jako světci. V člověku jsou obě tyto možnosti. Záleží na rozhodnutích, nikoli na podmínkách. Která z těchto dvou možností se stane skutkem.“⁶²

O Franklově postoji ke kolektivní vině vypovídají i jeho odpovědi na otázky, které dostával po svém návratu do Vídně: „Což ti ve Vídni dost neublížili, tobě i tvé rodině?“⁶³ Frankl však v souladu se svým postojem paušálně nekategorizovat nějaký národ jako špatný nebo dobrý odpovídá:

„Co mi kdo udělal“? Ve Vídni žila katolická baronka, která s nasazením života ukrývala po léta ve svém bytě jednu z mých sestřenic. Pak tu byl socialistický právník, jehož jsem znal jen povrchně, který ze mne nic neměl, nic ode mne nepotřeboval, který mi však, kdykoliv jen mohl, skrytě a potají donesl něco k jídlu. Jaký bych byl tedy měl důvod obrátit se k Vídni zády?“⁶⁴

⁶⁰ V. E. Frankl, *Co v mých knihách není*, s. 83.

⁶¹ V. E. Frankl, *A přesto říci životu ano*, s. 98.

⁶² V. E. Frankl, *Člověk hledá smysl*, s. 85-86.

⁶³ V. E. Frankl, *Co v mých knihách není*, s. 81.

⁶⁴ Tamtéž, s. 81-83.

Právě chování výše zmíněných lidí zřejmě nejvíce utvářelo Franklův postoj ke kolektivní vině. Fakt, že se i mezi národem, který je podle mnohých zodpovědný za hrůzy druhé světové války, vyskytli lidé dobří – a naopak i mezi židovskými vězni lidé špatní – je pro Frankla dostatečným důvodem pro jednoznačné popření kolektivní viny jakéhokoliv národa. Jediné čemu lze přisuzovat vinu, je zločinné zřízení nějakého státu.

„Nacionální socialismus zplodil rasové šílenství. Ve skutečnosti však existují jen dvě lidské rasy: „rasa“ slušných lidí a „rasa“ neslušných lidí. A toto rasové dělení probíhá napříč všemi národy a uvnitř každého jednotlivého národa napříč všemi stranami. To, že slušní lidé jsou v menšině, a že v menšině vždy byli a pravděpodobně i budou, s tím se musíme vyrovnat. Nebezpečí hrozí teprve tehdy, jestliže nějaký politický systém vyplaví na povrch ty neslušné – když dojde k negativnímu výběru. Proti tomu však není žádný národ imunní. A v tomto smyslu je holocaustu schopen v zásadě každý národ.“⁶⁵

2.2. Primo Lévi (31. 7. 1919 – 11. 4. 1987)

2.2.1. Základní životopisné údaje

Primo Lévi, se narodil 31. července 1919 v Turíně, v domě svých rodičů, kde mimo svého nedobrovolného pobytu v nacistických koncentračních táborech, strávil téměř celý život. Po dokončení studia na Lyceu Massima D'Azeglio, se roku 1937 zapisuje na chemickou fakultu, kterou se mu i přes vyhlášení Norimberských zákonů⁶⁶, podařilo roku 1941 úspěšně zakončit získáním doktorátu.

Od roku 1942 se aktivně podílí na ilegálním protifašistickém odboji. 13. prosince 1943 je zajat a odeslán do sběrného tábora Carpi-Fossoli. Poté, co se tento tábor, v únoru 1944, dostává pod velení německých vojsk, je odeslán spolu se všemi židovskými spoluvězni do Osvětimi. O necelý rok později, 27. ledna 1945, osvětimský koncentrační tábor osvobozuje ruské vojsko. Skutečnosti, že Itálie válčila až do 25. dubna 1945, možnost hrozícího konfliktu mezi nově nastolenými velmocemi Východu a Západu, které se ustavily po pádu nacistické Třetí říše, zapříčinily to, že se Primo Lévi, vrací do svého rodného města až 19. října 1945.

Po válce se vrací ke svému povolání chemika, ale věnuje se také spisovatelské činnosti, která ho proslavila. Po autobiografii z koncentračního tábora, s názvem *Je-li*

⁶⁵ V. E. Frankl, *A přesto říci životu ano*, s. 170.

⁶⁶ Norimberské zákony začaly platit v Itálii v roce 1938.

*toto člověk?*⁶⁷, které se dostalo většího ohlasu až při jejím druhém vydání roku 1958 v nakladatelství Einaudi, vydává knihu *Příměří*⁶⁸ (1963), ve které popisuje svoji strastiplnou cestu po osvobození z osvětimského koncentračního tábora do rodné Itálie⁶⁹. Mezi jeho další známe tituly, týkající se druhé světové války, patří román *Když ne nyní, kdy?*⁷⁰ a *Potopení a záchránění*⁷¹. V knize *Potopení a záchránění* také reflektuje svůj zážitek z koncentračního tábora, ovšem s letitým odstupem⁷². V prostředí koncentračního tábora se také odehrává Léviho povídka *Lilith*⁷³. Nejen díky těmto knihám, které byly přeloženy do mnoha jiných jazyků, se stal, Primo Lévi, světově známým spisovatelem⁷⁴.

Jedenáctého dubna 1987 spáchal Primo Lévi ve svém turínském domě sebevraždu skokem do výtahové šachty.

2.2.2. Primo Lévi a jeho pobyt v koncentračním táboře

Pro Léviho byl život v koncentračním táboře, alespoň z počátku, náročnější než pro většinu ostatních vězňů. Jakožto intelektuál nebyl zvyklý na těžkou fyzickou práci, ale také neuměl jidiš⁷⁵, což mělo za následek, že se na něho (a jeho Italské kolegy) dívali Židé z východních částí Evropy skrz prsty.

„Potom jsem v Osvětimi přišel do styku se světem, který jsem neznal, se světem východních Židů...“ (...) „...místo, aby si šli večer lehnout, diskutovali v jidiš o otázkách talmudu, a byli velice pohoršeni, že nemluví jidiš. Podle nich jsem nemohl být Žid, protože jsem nemluvil jidiš.“⁷⁶

⁶⁷ Poprvé vychází roku 1947 v nákladu 600 výtisků.

⁶⁸ Za toto dílo obdržel Lévi Italskou literární cenu Campiello.

⁶⁹ Lévi byl při této své cestě nucen procestovat: Polsko, SSSR, Rumunsko, Maďarsko, Československo, Německo a Rakousko, než se dostal do Itálie.

⁷⁰ Kniha vyšla v roce 1982, její název je odvozen z verše Mišny – Pirke avot, kapitola I, 14. – „Jestliže já nejsem pro sebe, kdo je pro mě? A když jsem jenom pro sebe, co jsem? A jestliže ne nyní, pak kdy?“

⁷¹ Tímto názvem chtěl původně nazvat svoji první knihu, která nakonec vyšla pod názvem: *Je-li toto člověk?*

⁷² Tato kniha vychází poprvé roku 1986, píše ji také jako reakci na popírání holocaustu.

⁷³ V této povídce Lévi popisuje příhodu, kdy mu jeden židovský spoluvězeň vyprávěl příběh o Lilith (bájná první žena Adamova), přesně v den jejich společných pětadvacátých narozenin.

⁷⁴ Krom knih zabývajících se druhou světovou válkou napsal i řadu povídek většinou s vědecko-fantastickou tematikou nebo z chemického prostředí.

⁷⁵ Jazyk Aškenázů (označení Židů, kteří obývali oblasti střední a východní Evropy), který se skládá ze směsi střední horní němčiny, hebrejštiny a jazykových prvků oblastí, ve kterých se nacházeli.

⁷⁶ *Hovory s Primo Levim*, s. 108.

Naopak mu hodně pomohla skutečnost, že měl základní znalost německého jazyka, což bylo neocenitelné, zejména když bylo nutné porozumět rozkazům z řad esesmanů.

Znalost němčiny uplatnil v táboře i později, když dostal nabídku stát se specializovaným chemikem v továrně na gumu⁷⁷, ovšem musel prokázat svoji způsobilost k tomu, aby mohl tuto práci vykonávat – zkouška probíhala právě v německém jazyce. Skutečnost, že uspěl, mu zřejmě zachránila život⁷⁸. Nemusel již vykonávat těžkou fyzickou práci tak, jak tomu bylo v několika prvních měsících jeho pobytu v Osvětimi, ale v teple chemické laboratoře (což bylo neocenitelné zejména v chladných zimních měsících) vykonával práci, která byla jeho profesí.

Ještě předtím, než Lévi začal pracovat jako chemik, pracoval v Osvětimi jako obyčejný pomocný dělník. Za fakt, že i toto období jeho pobytu v táboře přečkal se „zdravou kůží“, vděčí také jednomu Italskému civilnímu dělníkovi⁷⁹, který mu šest měsíců nosil jídlo. Nešlo však jen o materiální pomoc, kterou Lévimu tento muž poskytl bez očekávání jakékoliv odměny, ale také, a to hlavně, o pomoc morální a psychologickou.

„...myslím, že žiju-li dodnes, vděčím za to právě Lorenzovi; a ani ne tolik pro tu materiální pomoc, jako spíš proto, že mi svou přítomností, tím svým samozřejmým a mírným způsobem dobroty neustále připomínal, že ještě pořád existuje mimo tento náš i jiný, spravedlivý svět, něco a někdo, co je ještě čisté a poctivé, nezkorumpované a nebarbarské, vzdálené vši nenávisti a strachu, něco nesnadno definovatelného, jakási vzdálená možnost dobra, pro kterou stojí zato zůstat naživu.“ (...) „...Lorenzo byl člověk; jeho lidství bylo čisté a neposkrvnělé, Lorenzo nepatřil k tomuto světu negace. Lorenzovi vděčím za to, že ani já jsem nezapomněl, že jsem člověk.“⁸⁰

Lévi měl také štěstí, že v táboře onemocněl vážněji jenom jednou, ovšem v pravou chvíli. 11. ledna 1945, tedy sedm dní před odchodem posledních SS z Osvětimi a šestnáct dní před příchodem osvobozujících sovětských vojsk⁸¹,

⁷⁷Továrna se nacházela sedm kilometrů od Osvětimi, v Buně-Monovicích, tento průmyslový podnik patřil německému průmyslovému koncernu IG Farben.

⁷⁸ „Vím, že nejsem z takového těsta, z jakého jsou chlapi, co všechno vydrží. Jsem moc vzdělaný, pořád ještě moc přemýšlím a zbytečně se uondávám v práci. A teď najednou vím, že se zachráním, jestli se ze mne stane Specialista, a že se ze mne ten Specialista stane, když zvládnou zkoušku z chemie.“ – P. Lévi, *Je-li toto člověk*, s. 110.

⁷⁹ Jednalo se o italského zedníka jménem Lorenzo Perrone.

⁸⁰ Primo Lévi, *Je-li toto člověk*, s. 130 – 131.

⁸¹ Ve dnech 18-27. ledna 1945 panovalo v Osvětimi tzv. „bezvládí“.

onemocněl spálou. S vysokou horečkou byl ubytován na nemocničním oddělení a spolu s ostatními nemocnými byl odcházejícími SS ponechán na pospas osudu. Kdyby byl zdravý, mohl se snadno stát účastníkem jednoho z pověstných pochodů smrti, které SS organizovali na konci války, aby nepřežili žádní svědci, když opouštěli koncentrační tábory před postupujícími osvobozujícími vojsky.

Z výše řečeného vyplývá, že Léviho přežití koncentračního tábora bylo zapříčiněno, stejně tak jako u většiny ostatních přeživších vězňů, souhrou šťastných náhod, Lévimu pomohlo také jeho vzdělání chemika.

2.2.3. Vztah Prima Léviho k židovské tradici

Lévi v dětství příslušnost k židovskému národu nijak zvlášť nevnímal. „*Že jsem Žid pro mě jako pro dítě nic neznamenal. Do synagogy jsem nechodil. Měl jsem židovské i křesťanské přátele...*“⁸²

Svůj židovský původ si Lévi začíná více uvědomovat až v souvislosti s projevy antisemitismu v Italské společnosti, zejména poté, co vstoupily v Itálii v platnost Norimberské zákony. Stává se terčem posměchu svých spolužáků, což mělo mimo jiné i za následek jeho plachost ve vztahu k ženám.

„...někteří „árijští“ spolužáci se nám vysmívali, tvrdili, že obřízka není nic jiného než kastrace, a my jsme měli přinejmenším podvědomě sklon tomu díky našim puritánským rodinám věřit.“⁸³

Antisemitismus v Itálii však nebyl nikterak silně zakořeněný, jako tomu bylo v jiných státech Evropy (Polsko, Ukrajina, Rusko,...), naprostá většina Židů žijících v Itálii byla dokonale asimilovaná a bez problému se včlenila do tamější společnosti. V souvislosti s tím, je pochopitelné, že ani sionismu⁸⁴ se v Itálii nedostávalo moc velkého ohlasu.⁸⁵

Také Léviho postoj ke státu Izrael je značně rezervovaný, což je u asimilovaného Žida, jakým je Lévi, pochopitelné. Přesto uznává, že Židé, kteří byli neustále pronásledováni četnými pogromy, zejména ve východních částech Evropy,

⁸² *Hovory s Primo Levim*, s. 108.

⁸³ P. Lévi, *Je-li toto člověk*, s. 194.

⁸⁴ Hnutí bojující za národní emancipaci židovského národa. Tyto snahy vyvrcholily roku 1948 založením státu Izrael.

⁸⁵ „*Sionismus měl však v Itálii jen malý ohlas: jeho rituály, jeho kolektivní tance, ten způsob dělat všechno společně, nás moc nechytal.*“ – *Hovory s Primo Levim*, s. 118.

svoji vlast potřebují. I přes uznání potřebnosti samostatného židovského státu, má však k němu jasně vyhraněný postoj. Lévi se sice cítí být z 1/5 Židem, ale hlavně z 4/5 Italem⁸⁶.

„Nikdy by mě nenapadlo jít žít do Izraele.“ (...) Vlast měla pro tyto lidi obrovskou přitažlivost, protože žádnou neměli. To není můj případ. Jsem Žid z diaspory... (...) Nevěděl jsem, zda moje rodina přežila, nebo zda můj dům stále stojí, ale moje jediná myšlenka po deportaci do Osvětimi byla vrátit se do Itálie.“ (...) „...pokládám Izrael za historický omyl...“⁸⁷

Lévi se začal hlouběji ztotožňovat s židovskou kulturou až po druhé světové válce. Před válkou byl jen obyčejný italský chlapec z buržoazní rodiny. Až prožitek z koncentračního tábora ho přivedl k hlubšímu zájmu o kulturu svého národa.

„...přijal jsem židovskou kulturu, ale velice pozdě, po válce. Když jsem se vrátil, objevil jsem v sobě ještě jednu kulturu navíc a snažil jsem se jí rozvíjet.“⁸⁸

Zážitek z koncentračního tábora sice změnil Léviho postoj k židovské tradici, ale nikoliv jeho postoj k náboženské víře.

„... já jsem vstoupil do tábora jako nevěřící, jako nevěřícího mě osvobodili a žijí tak dodnes. Zkušenost z koncentračního tábora, jeho ničemná hrůznost, mě naopak utvrdily v ateismu. Zabránilo mi a dosud mi brání věřit v jakoukoli formu prozřetelnosti, nebo transcendentní spravedlnosti. Proč umírající v dobytčím vagónu? Proč děti v plynových komorách?“⁸⁹

Lévi vidí otázku existence či neexistence Boha, na základě své zkušenosti z osvětimského koncentračního tábora, zcela jasně:

„Osvětimská zkušenost byla taková, že mne připravila o všechny zbytky náboženské výchovy.“ (...) Jestliže existuje Osvětim, nemůže existovat Bůh.“⁹⁰

2.2.4. Postoj Primo Léviho ke kolektivní vině

Primo Lévi, přisuzuje Němcům kolektivní vinu, ale pouze v úzce vymezeném rozsahu.

⁸⁶ *Hovory s Primo Levim*, s. 13.

⁸⁷ Tamtéž, s. 71 - 72.

⁸⁸ Tamtéž, s. 70.

⁸⁹ P. Lévi, *Potopení a záchránění*, s. 149.

⁹⁰ Tamtéž, s. 218.

„...fakt, že nedokázali zveřejnit pravdu o koncentračních táborech, zakládá nepochybně jednu z největších kolektivních vin německého lidu. Je to nejočividnější důkaz zbabělosti, k níž je dohnal hitlerovský teror.“⁹¹

Ovšem ne všechny Němce Lévi pokládá za špatné. Není toho názoru, že by všichni Němci do jednoho byli špatní lidé, a všichni do jednoho schvalovali nacistickou vraždící mašinerii. Je proti takovému paušálnímu odsuzování nějakého národa⁹² a staví se striktně proti všeobecnému přisuzování kolektivní viny jakémukoliv národu.

Léviho pojetí kolektivní viny se dá lépe pochopit, použijeme-li typologické rozlišení viny Karla Jaspersa,⁹³ s kterým přišel po druhé světové válce v roce 1946. V Jaspersově typologizaci by to tedy znamenalo, že Lévi přisuzuje německému národu kolektivní vinu ve smyslu Jaspersovi *politické viny*.

*„Politická vina: Spočívá v činech státníků a v příslušnosti k určitému státu, v jejímž důsledku musím nést následky činů tohoto státu, jehož moci jsem podřízen a jehož řád umožňuje můj život. Všichni občané společně odpovídají za to, jakou mají vládu.“*⁹⁴

Když Primo Lévi mluví o kolektivní vině v souvislosti s německým národem, nezapomene zdůraznit zbabělost tehdejších Němců, kteří - i když s režimem panujícím v jejich zemi nesouhlasili, nebo se osobně na žádných zvěrstvech nepodíleli - nepodnikli nic proti zločinnosti nacistického zřízení a pouze mlčky a bez protestu přihlíželi nacistickému řádění.

*„Skoro všichni, ale ne všichni, byli hluší, slepí a němí. Obrovská masa těch, kteří „nic nevěděli“, „za nic nemohli“, kolem hloučku šelem. Skoro všichni, ale ne všichni byli zbabělí.“*⁹⁵

Skutečnost, že se většina Němců, kteří nebyli přesvědčení nacionální socialisté a nesouhlasili s masovým vyvražďováním Židů, nedokázala vzbouřit proti hitlerovskému zřízení, by Lévi německému národu ještě dokázal prominout, a to na základě zkušeností z vlastní země.

„Vím, že zde byly pokusy o pomoc, a vím, že byly nebezpečné. Vím dokonce, protože jsem žil v Itálii, že ‚vzbouřit se v totalitním státě je nemožné‘. Vím však, že existovaly tisíce méně nebezpečných způsobů, jak projevit svou

⁹¹ P. Lévi, *Potopení a záchránění*, s. 11.

⁹² „Nechápu a nesnáším, když se člověk nesoudí podle toho, kdo je, ale podle toho, do jaké skupiny náhodou patří.“ – Tamtéž, s. 181.

⁹³ Karl Jaspers (1883-1969) – německý existencialistický filosof.

⁹⁴ K. Jaspers, *Otázka viny*, s. 25.

⁹⁵ P. Lévi, cit. dílo, s. 175.

solidaritu s utlačovanými... “(...),... v Hitlerově Německu k nim docházelo jen velmi zřídka.”⁹⁶

Hlavní věcí, na jejímž základě Lévi přisuzuje Němcům částečnou kolektivní vinu je, že vědomě „zavírali oči“ před genocidou páchanou v koncentračních táborech. Samozřejmě ne každý Němec za druhé světové války věděl o existenci vyhlazovacích táborů, ale existoval velký počet těch, kteří o nich věděli, ale raději byli „hluší“ a „slepi“.

„Opakují: skutečná, kolektivní, všeobecná vina všech tehdejších Němců je v tom, že neměli odvahu promluvit.”⁹⁷

Zřídka kdy se stalo, že by se nějaký Němec proti nacistickému řádu odvážil vzbouřit, ale dělo se to. Jeden takový případ popisuje Lévi ve své knize *Potopení a záchránění*⁹⁸, kde uvádí příklad jednoho odvážného německého civilního technika, který se při letadlovém náletu na Osvětim snažil zachránit tři vězně, včetně Léviho. Snažil se je vzít sebou do bunkru, který byl určen jen pro Němce. Došlo to tak daleko, že mezi technikem a jedním členem SS strážícím bunkr, došlo k potyčce, kterou ukončilo až odvolání leteckého poplachu. Z toho vyplývá, že ne všichni Němci byli zbabělí, ve smyslu, který Lévi kritizuje.

Ani ve svém válečném románu *Když ne nyní, kdy?*, se Lévi nesnaží vykreslovat příslušníky německého národa pouze jako špatné. Literární postavy tohoto románu jsou dobrých i špatných charakterů, a hranice mezi „dobrem“ a „zlem“ se nekryje s příslušností k tomu či onomu národu. Jak dokládá postava Ludwiga⁹⁹, německého pracovníka dráhy, jenž byl v knize prezentován jako dobrý člověk.

Říci, že Primo Lévi, uznával kolektivní vinu německého národa, je sice pravdou, ale musíme si jasně uvědomit úzce vymezené hranice pojmu kolektivní viny v Léviho myšlení. Týkala se tedy hlavně zbabělosti tehdejších Němců a jejich „zavírání očí“ před nacistickou genocidou. Povrchní a všeobecné odsouzení nějakého národa Lévi nikdy nepropagoval, ani s ním nesouhlasil.

⁹⁶ P. Lévi, *Potopení a záchránění*, s. 187.

⁹⁷ Tamtéž, s. 190.

⁹⁸ Tamtéž, s. 175.

⁹⁹ P. Lévi. *Když ne nyní, kdy?*, s. 254-255.

2.3. Jean Améry (31. 10. 1912 – 17. 10. 1978)

2.3.1. Základní životopisné údaje

Hans Chaim Mayer (jméno Jean Améry přijal až později) se narodil 31. října 1912 ve Vídni v nepříliš majetné rodině. Poté, co jeho otec padl v první světové válce, se přestěhoval s matkou do tyrolské vesnice Bad Ischl. Vyučil se knihkupcem ve Vídni, ve stejném městě vystudoval také univerzitu, na které později učil. Zabýval se zejména filosofií a literaturou. V třiatvaceti letech se pokouší o své první vážnější literární pokusy. Píše román o nesmyslném životě, zakončený nesmyslnou smrtí, který ovšem nikdy nepublikoval, předčítal ho pouze v úzkém kruhu přátel.

Poté co se v Rakousku chopili moci nacisté, utekl do Belgie. Když se i Belgie dostala pod nacistickou nadvládu, byl poprvé zatčen a uvězněn, podařilo se mu však uprchnout a zapojit se do belgického hnutí odporu, načež byl zatčen podruhé. Do Osvětlení se dostává 15. ledna 1944, poté co je tam odeslán z belgického sběrného tábora Breendonk. Osvobození se dočkal 15. dubna 1945 v koncentračním táboře Bergen-Belsen.

Válečné utrpení Améryho pozdější život velmi poznamenalo. Po válce se nevrátil do rodné Vídně, ale žil většinou v Belgii, nadále se věnuje literární práci, ale svoje práce nepodepisuje již jako Hans Mayer, ale Jean Améry. Tato změna jména je symbolická. Symbolizuje to jak osobu, která se narodila pod jménem Hans Mayer, přeměnilo válečné období v osobu jinou, v Jeana Améryho¹⁰⁰.

Améry se dočkal za svoji písemnou tvorbu mnoha literárních ocenění. Mezi jeho nejznámější díla patří autobiografie *Bez viny a bez trestu: Pokus o zvládnutí nezvládnutelného*¹⁰¹, kde vypráví svoje zážitky z koncentračního tábora, popisuje prožité mučení a také to, jak tyto zážitky ovlivnily jeho život po osvobození. V roce 1976, dva roky před svojí dobrovolnou smrtí, píše Améry pozoruhodnou esej o sebevraždě: *Vztáhnout ruku na sebe: Rozprava o dobrovolné smrti*, v tomto díle se stává teoretikem sebevraždy a předznamenává své vlastní úmysly dobrovolného odchodu ze života.

V noci z 16. na 17. října 1978, uprostřed literárního turné, vztáhl Jean Améry ruku sám na sebe a spáchal sebevraždu.

¹⁰⁰ O změně jména viz. kap. 2.3.3. *Jean Améry a jeho vztah k židovské tradici*, s. 31.

¹⁰¹ Kniha poprvé vychází německy roku 1966. Česky vyšla v nakladatelství Mladá fronta roku 1999.

2.3.2. Améryho prožívání koncentračního tábora

Améry prožíval pobyt v koncentračních táborech jako velké utrpení. Jednalo se o utrpení zejména psychické, se kterým se Améry vyrovnával hůř než s utrpením fyzickým. Toto utrpení se vyznačovalo pocitem ponížení a degradace, ztrátou lidské důstojnosti „...*důstojnost je společností zajištěné právo na život.*“¹⁰² Na základě prožitého příkoří Améry ztratil víru v dobrotu světa a v pozitivní vývoj člověka¹⁰³.

Nejhorší zkušeností pro Améryho bylo mučení, kterému byl vystaven 23. července 1943 v pevnosti Breendonk, kterou SS využívala pro věznění a výslechy „nepřátel nacistické Třetí říše“. Améry se podílel na belgickém hnutí odporu¹⁰⁴, a proto od něho SS chtěla zjistit informace a jména jeho společníků. Améry sám tvrdí, že druh mučení, který zažil, určitě není ten nejhorší možný¹⁰⁵, ale přesto v člověku zanechává nesmazatelné následky.

*„Kdo prošel mučením, ten už nemůže být na světě doma. Potupu destrukce nelze vymazat. Důvěru ve svět, otřesenou již prvním úderem, v plném rozsahu však zcela zničenou mučením, nelze už nikdy obnovit.“*¹⁰⁶

*„...mučení je nejstrašnější událost, kterou v sobě může člověk chovat.“*¹⁰⁷

Améry, během mučení utržil několik ran pěstí, poté mu byly svázané ruce za zády a za pouta na rukou byl zavěšen asi metr nad zem. Tato nepřirozená pozice a váha vlastního těla, měla za následek vykloubení paží. Následná bolest, která byla podporována ještě ranami býkovcem od příslušníka SS, nakonec připravila Améryho o vědomí. Což pro něho bylo spásné vysvobození od tělesného i psychického utrpení.

*„...nevím, zda lidskou důstojnost ztrácí ten, koho policisté zmlátí. Ale jsem si jist, že s prvním úderem, který naň dopadne, přichází o cosi, co bych rád označil jako důvěru ve svět.“*¹⁰⁸

¹⁰² J. Améry, *Bez viny a bez trestu*, s. 8.

¹⁰³ „...*nesmrtelnost lidského pokroku je jen naivita zrození v 19. století.*“ – P. Levi, *Potopení a záchránění*, s. 148.

¹⁰⁴ Améry patřil k malé německy mluvící skupině, která se pokoušela o protinacistickou propagandu mezi příslušníky německé okupační moci. Vyráběli agitační materiál, jehož prostřednictvím chtěli přesvědčit německé vojáky o hrůzném šílenství Hitlera a jeho války.

¹⁰⁵ „*Co se dělo v nepopsatelném sklepení v Breendonku se mnou, nebyla rozhodně nejhorší forma mučení.*“ – J. Améry, cit. dílo, s. 41.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 61.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 41.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 47.

Resentimenty z prožitého mučení a prožitek degradace člověka jakožto lidské bytosti pronásledují Améryho až do konce jeho života, nikdy se s tímto zážitkem psychicky nevyrovnal.

„...mučení je čímsi nepomíjejícím. Kdo byl mučen, je mučen stále. Mučením je nesmazatelně ocejchován, a to i tehdy, když chybí prokazatelné klinické objektivní stopy.“¹⁰⁹

Příkoří, jež Améry později prožíval ve velkých nacistických koncentračních táborech – prošel Osvětimí, Buchenwaldem a Bergen-Belsenem – nepřebilo Améryho zhnusení z mučení v pevnosti Breendonk.

Améry, podobně jako Primo Levi, prožíval koncentrační tábory z pozice intelektuála, ovšem oproti Levimu byl v nevýhodě, jelikož jeho intelektuální zaměření bylo pouze humanitní a nikoli technické, jako v Leviho případě. Tudíž bylo nemožné, aby mu jeho intelektuální znalosti dopomohly v táboře k lepšímu pracovnímu místu, jako tomu bylo u Prima Leviho.

Améry trpěl hlubokou frustrací nejen z těžké fyzické práce, kterou byl nucen v koncentračních táborech vykonávat, ale trpěl také tím, jakým způsobem se v koncentračních táborech používala němčina, Améryho rodný jazyk. Bylo mu vysloveně odporné používat hrubé a vulgární výrazy, které byly mezi vězni na denním pořádku. Používání slangových výrazů jako: *organizovat*¹¹⁰, či *člověče milej*¹¹¹, v Amérym budilo takřka nepřekonatelný odpor.

„Vězeň, který byl zvyklý na způsob vyjadřování do jisté míry diferencovaný, se musel velice přemáhat, aby řekl ‚drž hubu!‘ nebo aby svého spoluvězně oslovoval výlučně ‚člověče‘. Velice dobře si vzpomínám na takřka tělesný odpor, který se mne pravidelně zmocňoval, když mě jinak docela slušný a přijatelný kamarád neustále oslovoval ‚člověče milej‘.“¹¹²

2.3.3. Jean Améry a jeho vztah k židovské tradici

Améry pocházel z asimilované židovské rodiny, která se patřičně sžila s rakousko-uherskou monarchií, slavili křesťanské Vánoce a malý Hans nechodil do synagogy, ale do kostela. Do kostela chodil spíše ze zvyku, jelikož ve věcech víry byl

¹⁰⁹ J. Améry, *Bez viny a bez trestu*, s. 54.

¹¹⁰ V koncentračním táboře bylo slovo „organizovat“ synonymem pro krádež. Co si člověk opatřil nelegálně, to si „zorganizoval“.

¹¹¹ Jedno z používaných oslovení mezi vězni v koncentračním táboře.

¹¹² J. Améry, *Bez viny a bez trestu*, s. 21.

agnostik po celý svůj život. Tomu, že je Žid nepřikládal žádnou zvláštní důležitost, o židovskou kulturu nejevila zájem, hebrejsky neuměl a v židovském učení se také nevyznal. O existenci jazyka jidiš se dozvěděl až v devatenácti letech.

Svoji příslušnost k židovskému národu si začal hlouběji uvědomovat až v roce 1935 po vydání norimberských zákonů. Tehdy u něho začíná něco, co sám nazývá jako ztrátu identity, Améry se cítil být příslušníkem německé kultury a německý jazyk pokládal za svoji mateřštinu¹¹³, ovšem už se nadále nemohl identifikovat s kulturou, která usilovala o jeho život.

V této době také dochází k tomu, že se z Hanse Mayera stává Jean Améry. Svého rodného jména se vzdal, jelikož jeho rodná země pro něho přestala být domovem. S odchodem jména Hans Mayer odchází i Améryho sebeidentifikace jakožto příslušníka německého národa.¹¹⁴ Vědomí příslušnosti k nějaké sociální skupině se snaží znovu nabýt tím, že částečně přijme identitu, kterou mu vnutila nacionálně socialistická společnost, identitu Žida.

Vědomí náležitosti k nějaké definované sociální skupině je pro Améryho velmi důležité, proč je pro něj toto vědomí důležité zřejmě nejlépe vystihl Primo Lévi který o Amérym napsal: „*K životu je nezbytná identita neboli důstojnost. Pro něho oba pojmy splývají...*“¹¹⁵. Améry tedy musí být Židem, aby sám před sebou neztratil lidskou důstojnost a aby se mohl cítit člověkem.

*„Člověk? Zcela jistě, kdo by jím nechtěl být. Jenže člověkem jsi tehdy, když jsi Němec, Francouz, křesťan, příslušník libovolně definovaného sociálního společenství. Musím být Židem a budu jím, s náboženstvím nebo bez něj, uvnitř nebo vně tradice, ať už se budu jmenovat Jean, Hans nebo Jochanaan.“*¹¹⁶

Améry se nikdy necítil být s ostatními Židy svázán kulturně, ani nábožensky¹¹⁷, k sionismu se nikdy nehlásil, přesto cítí určitou sounáležitost s Židy, kterým může někde na světě hrozit nějaké nebezpečí.

„Solidarita tváří v tvář ohrožení je vše, co mě spojuje s mými židovskými současníky, věřícími i nevěřícími, národně uvědomělými nebo asimilujícími se.“

¹¹³ „*Má identita byla spjatá s veskrze německým jménem a dialektem kraje mého původu.*“ – J. Améry, *Bez viny a bez trestu*, s. 64.

¹¹⁴ „*Odmítl jsem mluvit jeho – mým jazykem a zvolil jsem si pseudonym románského znění.*“ – Tamtéž, s. 89.

¹¹⁵ P. Lévi, *Potopení a záchránění*, s. 131.

¹¹⁶ J. Améry, cit. dílo, s. 109.

¹¹⁷ „*Znamená-li být Židem kulturní vlastnictví a náboženská sounáležitost, pak jsem Židem nebyl a nikdy jím být nemohu.*“ – Tamtéž, s. 108.

(...) *Bez pocitu příslušnosti k ohroženým bych byl uprchlíkem před skutečností, který se vzdává sebe sama.*“¹¹⁸

Náboženské cítění v sobě Améry nikdy nepřestoval a jeho postoj k víře v Boha zážitek z koncentračního tábora nijak nezměnil¹¹⁹. Žida z něho proti jeho vůli vyrobila společnost a antisemitismus v ní zakořeněný, celý Améryho poválečný život je ve znamení vyrovnávání se s touto nucenou volbou.

„...pro mne být Židem znamená cítit v sobě tíhu včerejší tragédie. Na mém levém zápěstí je osvětimské číslo; přečte se rychleji než Pentateuch nebo Talmud, a přesto poskytuje důkladnější sdělení. Je také závažnější než základní formule židovské existence. Jestliže říkám sobě i světu, včetně religiózních a národně orientovaných Židů, kteří mě nepovažují za jednoho ze svých: jsem Žid, pak tím míním skutečnosti a možnosti shrnuté v tomto osvětimském čísle.“¹²⁰

2.3.4. Postoj Jeana Améryho ke kolektivní vině

„Kolektivní vina. Je to přirozeně naprostý nesmysl, pokud implikuje, že společenství Němců mělo společné vědomí, společnou vůli, společnou iniciativu a činy, a odtud pochází jeho vina. Představuje ale použitelnou hypotézu, jestliže jí nerozumíme nic jiného než objektivní a zjevnou sumu individuálního zavinění. Pak se z viny každého jednotlivého Němce – faktické viny, viny z nevšímavosti, z řečí i z mlčení – stane úhrnná vina národa.“¹²¹

Kolektivní vina německého národa tedy podle Améryho vzniká zmnožením viny jednotlivců. Z Améryho pohledu tedy nejsou vinni jenom ti, kteří byli v poválečných procesech shledáni vinnými ve smyslu právním, ale také všichni ti, kteří se provinili morálně, a to tím, že mlčky přihlíželi násilí, které bylo páčáno na Židech. Ovšem v tomto smyslu Améry neviní jenom Němce, ale celý svět: spojence, kteří neudělali dost, aby zabránili nacistické genocidě, občany zemí, které byly porobeny nacistickým režimem, a kteří stejně jako Němci v Německu, přihlíželi nečinně násilí páchanému na Židech, nebo s ním mlčky či nahlas souhlasili.

„Svět souhlasil s místem, které nám Němci vymezili, ten malý svět v táboře a ten velký venku, a jen v řídkých a heroických případech se ozval protest, když nás ve Vídni nebo Berlíně, v Amsterdamu, Paříži, nebo Bruselu v noci odváděli z našich domovů.“¹²²

¹¹⁸ J. Améry, *Bez viny a bez trestu*, s. 125.

¹¹⁹ „...vstoupil jsem do věznic a koncentračních táborů jako agnostik (...) opustil opět jako agnostik. Ani na okamžik jsem v sobě nemohl odkrýt možnost víry...“ – Tamtéž, s. 29-30.

¹²⁰ Tamtéž, s. 120.

¹²¹ Tamtéž, s. 97.

¹²² Tamtéž, s. 114.

„Řídké případy protestu“, o kterých se Améry zmiňuje, se samozřejmě děly, ale ani existence lidí, kteří se aktivně vzbouřili proti nacistickému režimu, ať už šlo o Němce nebo občany zemí pod nacistickou nadvládou, nedokázala Amérymu navrátit víru ve svět a v lidskou společnost. Jeho resentimenty z prožitého utrpení jsou tak hluboké¹²³, že i přes existenci světlých výjimek dobrého chování lidí, nedokázal nikdy opět nalézt víru v dobrotu světa.

Améryho propagování viny německého národa se vztahuje pouze na Němce, kteří žili v tehdejší nacistickém Německu, nevztahuje se na pozdější generace, které se na genocidě nepodílely a ani podílet nemohly.

„Je zřejmé, že mladí nemají nic společného s individuální vinou, ani s vinou kolektivní, jež vzniká jejím zmnožením.“¹²⁴

Améry těžce nesl zejména poválečné období, ve kterém byli souzeni a odsouzeni pouze jednotlivci, nikoli celý Německý národ, kterému bylo zbytkem světa „odpuštěno“, a kterému Améry přisuzoval kolektivní vinu.

„Jasně jsem musel, ať už jsem chtěl nebo ne, dospět k domněnce, že existuje staticky kolektivní vina, a toto poznání mě zatěžuje ve světě, v době, která proklamovala pro Němce kolektivní nevinu.“¹²⁵

Právě z důvodu, že Améry přisuzoval kolektivní vinu celému německému národu (což samo o sobě vylučuje možnost spravedlivého potrestání všech viníků), jeho mysl nemohla dojít klidu. Tím, že svět odpustil těm, na kterých podle Améryho ulpěla nesmazatelná vina, se na něm dopustil neodčinitelné křivdy.

„Já jsem zatížen kolektivní vinou, říkám: ne oni. Svět, který promíjí a zapomíná, odsoudil mě, nikoliv ty, kteří vraždili, nebo dávali vraždění volný prostor.“¹²⁶

2.4. Simon Wiesenthal (31. 12. 1908 – 20. 9. 2005)

2.4.1. Základní životopisné údaje

Simon Wiesenthal se narodil roku 1908 v Bučaču¹²⁷, malém městečku na východním okraji rakousko-uherské monarchie, nedaleko Haliče, dnes toto území patří

¹²³ „Hájím si své resentimenty. A protože se jich nemohu a ani nechci zbavit, musím s nimi žít...“ – J. Améry, *Bez viny a bez trestu*, s. 91.

¹²⁴ Tamtéž, s. 100.

¹²⁵ Tamtéž, s. 99.

¹²⁶ Tamtéž, s. 100.

Ukrajíně. Jako většina židovských rodin v Bučaču i jeho rodina byla zbožná. Roku 1915, během první světové války, uprchl Wiesenthal i s rodinou do Vídně (mimo otce, který padl v boji). Do Bučače se vrátil o dva roky později, poté co Rusové ustoupili z Haliče. V roce 1932 vystudoval architekturu na Českém vysokém učení technickém v Praze.

Druhá světová válka do jeho života zasáhla ve Lvově, kde pracoval jako architekt v projekční kanceláři, kdy východní část Polska napadl Sovětský svaz. Po obsazení města nacistickými vojsky v červnu 1941 prošel dvanácti koncentračními tábory v různých zemích a z celé rodiny (ztratil 89 příbuzných) přežil téměř sám. Osvobození se dočkal 5. května 1945 v táboře Mauthausen.

Po válce se k architektuře nevrátil, ale začal pracovat pro *War Crime Unit* (WCU) - úřad zabývající se válečnými zločiny nacistů. Roku 1947, poté co přerušil svoji spolupráci s WCU, zakládá *Židovské dokumentační středisko* (JDC) v Linci. Hlavním cílem tohoto střediska bylo pronásledování nacistických zločinců. Po několika letech je však pro nezáměr veřejnosti uzavřeno. Středisko je opět otevřeno v roce 1961 ve Vídni po zadržení jednoho z hlavních organizátorů „konečného řešení“ Adolfa Eichmana.

Od roku 1947 přivedl Wiesenthal před soud v různých částech světa jedenáct set význačných nacistů a bezpočtu dalších znepříjemnil život. Toto jeho úsilí mu v médiích i v povědomí široké veřejnosti přineslo přezdívku „lovec nacistů“.

Wiesenthal se stal v zahraničí jedním z nejvíce ceněných rakouských občanů. Bylo po něm také pojmenováno *Simon Wiesenthal center* (SWC), založené v Los Angeles roku 1977. Tato instituce se zabývá studiem holocaustu. Mimo jiné je nositelem Oranžského řádu, rytířem francouzské Čestné legie, od Spolkové republiky Německo dostal velký Spolkový záslužný kříž se stuhou a od americké vlády zlatou medaili Kongresu. Je také držitelem pěti čestných doktorátů. Roku 1986 byl nominován na Nobelovu cenu míru, jež byla nakonec udělena Elie Wieselovi¹²⁸. V roce 1999 mu prezident Havel udělil Řád bílého lva. Simon Wiesenthal zemřel 20. září 2005 ve Vídni. Pochován je v Tel Avivu v Izraeli.

¹²⁷ Zatímco většina Židů vyrůstala převážně v nežidovském prostředí nebo – naopak – v ghettu, byli v Bučaču Židé ve většině. Bylo jich šest tisíc, Poláků dva tisíce a Ukrajinců jen tisíc. Mělo to za následek jiné sebevědomí: Židé se necítili být těmi posledními (těmi se cítili být Ukrajinci) a byli naopak na svůj židovský původ hrdí. I když obecně byla Halič zemí pogromů.

¹²⁸ Židovský spisovatel, politik a filosof, který také prošel nacistickými koncentračními tábory.

2.4.2. Simon Wiesenthal a jeho pobyt v koncentračních táborech

Simon Wiesenthal strávil v koncentračních táborech čtyři roky, v letech 1941-1945 prošel celkem dvanácti. Poprvé byl zatčen a uvězněn 6. července 1941 ve vězení Brigidki spolu se stovkou advokátů, lékařů a učitelů. Jako jednomu z mála, se mu podařilo přežít a uprchnout díky pomoci jednoho jeho přítele, který ve zmíněném vězení Brigidki pracoval ve funkci ukrajinského pomocného policisty. Ovšem již za několik měsíců poté se Simon i se svojí ženou Cylou¹²⁹ ocitl v koncentračním táboře Janowská.

V polovině roku 1942 byl Wiesenthal přeřazen na nucené práce na východní železnici. Díky svému kreslířskému talentu byl nucen kreslit hákové kříže a nacistická propagandistická hesla v továrně na lokomotivy, za což byl po válce mnohými neprávem obviňován z kolaborace.

Wiesenthalovými přímými nadřízenými v dílnách Východní dráhy byli dva němci: Heinrich Guenther¹³⁰ – vedoucí zlepšovacích prací na východní železnici a vrchní inspektor Adolf Kohlrautz¹³¹. Tito dva lidé jsou jedním z důvodů, proč Simon Wiesenthal neuznává princip kolektivní viny:

„Jsou dokladem toho, že bylo možno přežít Třetí říši s čistýma rukama. Jsou dokladem toho, že není kolektivní viny.“¹³²

Přestože oba byli přesvědčení národní socialisté, přísně dbali na korektní zacházení s židovskými vězni. Kohlrautz jednou dokonce Wiesenthalovi řekl, že se všichni jednou budou stydět za to, čeho se SS dopouštějí.

20. dubna 1943 byl Wiesenthal odveden do blízkého koncentračního tábora Janowská, kde měl být spolu s dalšími Židy zastřelen na oslavu vůdcových narozenin. Guenther s Kohlrautzem zachránili Wiesenthala od jisté smrti s odůvodněním, že potřebují svého natěrače, aby mohli dokončit přípravy na odpolední oslavu vůdcových narozenin. Wiesenthal poté namaloval hákový kříž na bílém podkladě s nápisem: „Děkujeme našemu vůdci.“

Když v roce 1943 začali SS deportovat Židy z nucených prací do koncentračních táborů, Adolf Kohlrautz mu bez meškání pomohl k útěku. Nějaký čas se mu dařilo skrývat, ale ještě v témže roce byl dopaden a poslán opět do koncentračního tábora

¹²⁹ S Cylou Müllerovou (vzdálená příbuzná Sigmunda Freuda) se Wiesenthal oženil v roce 1936, poté co byli na podzim roku 1941 v konc. táboře Janowská rozděleni, se opět shledali až několik měsíců po válce.

¹³⁰ Tohoto člověka si Wiesenthal vážil natolik, že ho pozval na svatbu své dcery, která dnes žije v Izraeli.

¹³¹ Konce války se nedožil, až na samém prahu míru padl v Berlíně.

¹³² S. Wiesenthal, *Spravedlnost, nikoli pomstu*, s. 20.

Janovská. Tam se 15. dubna 1944 pokusil o sebevraždu, protože se obával, že by mohl při výslechu u obávaného SS Waltkeho, vyradit informace o partyzánech, kteří mu pomáhali na útěku. Neúspěšné sebevražedné pokusy učinil celkem tři, ale Němci ho vždy nechali vyléčit. Nacistická logika zněla zcela jasně: „Žid nesmí umřít, kdy chce on, ale kdy chceme my.“¹³³

19. července 1944 byl přesunut z Janovské a přes řadu dalších koncentračních táborů (např. Plaszow, Gross Rosen, Buchenwald) se dostal v únoru 1945 do Mauthausenu, kde ho již jako padesátikilového umírajícího vězně, který ležel na takzvaném „bloku smrti“, osvobodila 5. května 1945 americká armáda.

2.4.3. Jak koncentrační tábory ovlivnily poválečný život Simona Wiesenthala

Poválečný život Simona Wiesenthala byl zážitkem koncentračních táborů ovlivněn do velké míry. Opouští rodné Polsko, kde přišel téměř o celou rodinu, a stěhuje se do Rakouska.

*„Polsko se pro mne stalo hřbitovem. Jestliže jsem chtěl vybudovat nový život, nemohl jsem začít na hřbitově, nikoli tam, kde mi každý strom, každý kámen připomínal tragédii, kterou jsem přežil jen o vlások.“*¹³⁴

Ještě v táboře Mauthausen - těsně po osvobození - se rozhoduje, že se už nevrátí ke své práci architekta. A rozhoduje se pro práci pro WCU.

*„Uvědomil jsem si, že mám poslání: žít pro ty mrtvé, které v sobě nosím.“*¹³⁵

K tomuto rozhodnutí ho vede pocit viny za vlastní přežití. Tento pocit viny je charakteristický pro mnoho přeživších táborových vězňů. Přestože prokazatelně nic špatného neudělali, ani nikomu úmyslně neublížili a jejich přežití bylo zapříčiněno shodou více či méně náhodných událostí, které nemohli fakticky ovlivnit.¹³⁶

*„Když byly zavražděny stovky tisíců jiných – proč jsem zrovna já směl zůstat naživu?“*¹³⁷

¹³³ A. Levy, *Simon Wiesenthal a jeho případy*, s. 52.

¹³⁴ S. Wiesenthal, *Slunečnice*, s. 82.

¹³⁵ S. Wiesenthal, *Spravedlnost, nikoli pomstu*, s. 41.

¹³⁶ Je třeba si uvědomit, že v koncentračním táboře číhala smrt na každém kroku. Mohla přijít kdykoli a kdekoli, třeba jen z rozmaru esesmanů, kteří se chtěli pobavit tím, že zbijí nebo zabijí náhodně vybraného vězně, který byl zrovna po ruce. Trest smrti mohl také následovat za jakýkoli prohřešek proti táborovému řádu, byť by byl jen smyšlený. Z toho se dá usoudit, že většina obyčejných vězňů (tedy těch neprivilegovaných) přežila jen díky shodě náhodných okolností.

¹³⁷ S. Wiesenthal, *Spravedlnost, nikoli pomstu*, s. 19.

„Skutečnost, že jsem přežil, zatímco tolik jiných – nadanějších, moudřejších, slušnějších – zahynulo, mi občas připadá jako téměř porušení spravedlnosti: Mohu nastolit rovnováhu jedině tak, že její část připadne těm mrtvým.“¹³⁸

Tím, že Wiesenthal pomáhá shromažďovat materiály proti bývalým nacistům a později i sám pohání tyto vrahy před soud, se snaží o činy, kterými by ve svých očích dostatečně ospravedlnil své přežití.

„Přežití je privilegium, které zavazuje. Vždycky jsem se ptával sám sebe, co mohu učinit pro ty, kteří nepřežili. Odpověď, kterou jsem si dal (a která nemusí být nutně odpovědí pro každého, kdo přežil), zní takto: Stanu se jejich hlásnou troubou, zachovám vzpomínku na ně živou, aby v ní ti mrtví žili.“¹³⁹

Simon Wiesenthal svojí prací ve WCU (a později v JDC) neusiloval o pomstu, ale o spravedlnost. Zejména o spravedlnost v právním smyslu podloženou rozhodnutími soudů, ať už jsou tato rozhodnutí jakákoli. Tento svůj základní postoj prosazuje v každém svém případě a klade důraz na to, aby byl každý jeho krok přísně v rámci zákona¹⁴⁰ a děl se s vědomím příslušných úřadů.

„Féma¹⁴¹ nemůže ani nesmí být cestou k prosazování spravedlnosti. Od nacistů se musíme lišit právě tím, že budeme přijímat rozhodnutí soudů, i když je budeme pokládat za nehorázná a nespravedlivá.“¹⁴²

To, že jde Wiesenthalovi hlavně o spravedlnost a nikoli o pomstu, jak ho obviňují někteří jeho odpůrci, dokládá i fakt, že se stejným nasazením pronásleduje nejenom nacistické zločince, ale i kolaborující Židy.¹⁴³ Na druhé straně se neváhá zastat bývalého nacisty, o kterém ví, že se nijak závažně neprovinil a jeho chování k vězňům bylo korektní.

Víra ve spravedlivé potrestání byla i jedním z faktorů, které mu umožnily přežít koncentrační tábory.

„Dosud jsem neztratil víru, že jim svět za jejich hrůzné činy odplatí – i přes jejich nabubřelá hlášení o vítězstvích, přes jejich bezuzdný jásot nad vyhranými bitvami, přes jejich bezmeznou aroganci. Však on přijde den, kdy nacisté svěsí hlavu, jako teď Židé.“¹⁴⁴

¹³⁸ S. Wiesenthal, *Spravedlnost, nikoli pomstu*, s. 40.

¹³⁹ Tamtéž, s. 382.

¹⁴⁰ „Pouze zákon může být naší odpovědí na nezákonnou dobu.“ - Tamtéž, s. 24.

¹⁴¹ Tajný hrdelní soud.

¹⁴² S. Wiesenthal, cit. dílo, s. 29.

¹⁴³ „Vinu nelze měřit dvojím metrem.“ – S. Wiesenthal, *Slunečnice*, s. 16.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 38.

Jedno z vnitřních dilemat, které si s sebou Wiesenthal z koncentračního tábora přinesl, se pojí s jedním konkrétním zážitkem, který zažil u lůžka umírajícího příslušníka SS. Toto dilema je ústředním tématem Wiesenthalovy knihy *Slunečnice*, jež nese podtitul: *Vyprávění o vině a odpuštění*.¹⁴⁵

Wiesenthal, při svém pobytu v koncentračním táboře Janovská, byl přidělen k práci v nově zřízené polní nemocnici (dříve to byla budova Vysoké školy technické). Jednou z ošetřovatelek byl odveden do místnosti, kde ležel umírající jednadvacetiletý nacist. Trápila ho vina za vraždu Židů, které, jak sám říká, ani zavraždit nechtěl. Hájil se tím, že jednal pouze z rozkazu.

*„Zde umírá muž, vrah, který jím nechtěl být, z něhož udělala vraha nelítostná ideologie. Se svým zločinem se svěřuje člověku, který možná již zítra bude muset zemřít v důsledku stejného zločinu.“*¹⁴⁶

Wiesenthalovi se zpovídal proto, že v něm viděl někoho, kdo mu může tuto vinu odpustit – vraždu Židů může odpustit jedině Žid – tak zněla esesmanova logika. Wiesenthal si vyslechl celý esesmanův příběh, ale odpustit mu nedokázal, vstal a beze slova opustil místnost.

Po celý zbytek života se ptá sám sebe, i okolí, zda se v oné situaci zachoval správně. Zda měl odpustit, či nikoli. Zda vůbec má člověk právo odpustit křivdu spáchanou na někom jiném. Tuto otázku řeší nejen v táboře se svými spoluvězni, ale také po válce se s dotazem, zda jednal správně - když neodpustil - obrací i na čtyřicet tři známých intelektuálů¹⁴⁷ z celého světa. Dostává se mu řady rozporuplných odpovědí¹⁴⁸, které mu však nepomohly k této otázce zaujmout vlastní jednoznačné stanovisko.

2.4.4. Vztah Simona Wiesenthala k židovské tradici

Sebeidentifikaci s židovskou tradicí bere Simon Wiesenthal jako samozřejmost. Zejména po prožití zkušenosti z koncentračního tábora by pro něho bylo nemožné, se svého židovství zříci.

¹⁴⁵ Rozhovor s tímto SS je popisován v: S. Wiesenthal, *Slunečnice*, s. 29 – 55.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 55.

¹⁴⁷ Mimo jiné i na Jeana Améryho a Prima Leviho.

¹⁴⁸ Tyto odpovědi poté připojil ke svému příběhu ve *Slunečnici*. V českém překladu problémy s autorskými právy neumožnily přeložení těchto odpovědí do češtiny, český překlad obsahuje pouze jejich stručný výtah.

„Být Židem znamená být součástí pronásledování. Celek je součtem těchto součástí. Jestliže bylo před Osvětím ještě možné vymanit se z osudového společenství Židů, je to po Osvětím už nemyslitelné.“¹⁴⁹

Od dětství Simon vyrůstal v náboženském prostředí. Nejenom, že jeho rodina byla nábožensky založená, ale i naprostá většina Židů, s kterými přišel v dětství do styku, se hlásila k židovské tradici. Simon ve své knize *Slunečnice* vzpomíná, jak jeho rodina slavila svátek Pesach¹⁵⁰, který připadá na dobu křesťanských Velikonoc.

„O Velikonocích, při sederu¹⁵¹, stával během hostiny na stole mezi ostatním nádobím velký zdobný pohár s vínem, jehož se nikdo nesměl dotknout. Byl to takzvaný Eliášův pohár určený prorokovi.“¹⁵²

Michael Lingens¹⁵³ v úvodu k Wiesenthalově knize *Spravedlnost, nikoli pomstu*, která vyšla poprvé v Berlíně roku 1991, o Wiesenthalově postoji k víře v Boha a k vztahu k židovství říká:

„Wiesenthal už dnes není pobožným a nábožensky založeným Židem. Zatímco se však mnoho jiných Židů jeho generace poznenáhlu zřeklo své víry, zachoval si Wiesenthal veškeré etické zásady svého náboženství a je na ně jako Žid hrdý.“¹⁵⁴

Z toho vyplývá, že pro Simona Wiesenthala není víra v Boha a vědomí vlastní příslušnosti k židovskému společenství jedno a totéž. To, že přestal být nábožensky založeným Židem, ovlivnila bezesporu i jeho zkušenost z koncentračního tábora.

„Jednou jsem četl, že pevnou víru člověka prý nelze zlomit. Pokud bych to kdy pokládal za pravdivé, život v táboře mi dal za vyučenou. Nelze být věřícím ve světě, který v jedinci přestal vidět člověka a neustále mu dokazuje, že už člověk není.“¹⁵⁵

Ovšem, ne vždy byl Simon Wiesenthal na svůj židovský původ tak hrdý jako v letech po válce. Přestože v Simonově rodném městečku byli Židé ve většině,

¹⁴⁹ S. Wiesenthal, *Spravedlnost, nikoli pomstu*, s. 15.

¹⁵⁰ První ze tří poutních svátků (šaloš regalim), při nichž Židé putovali do Jeruzaléma a přinášeli v chrámu obětiny. Původně se zřejmě jednalo o svátek zemědělského charakteru, který byl později historizován a stal se každoroční připomínkou osvobození Židů z Egyptského otroctví.

¹⁵¹ Hebr. pořádek, uspořádání; domácí obřad pro první a v diaspoře i pro druhou noc svátku Pesach (v diaspoře se Pesach slaví osm dní, v Izraeli pouze sedm), tento svátek se postupně vyvinul na základě biblického příkazu seznamovat děti s významem vysvobození Židů z egyptského otroctví.

¹⁵² S. Wiesenthal, *Slunečnice*, s. 46.

¹⁵³ Wiesenthalův dlouholetý přítel a spolupracovník.

¹⁵⁴ S. Wiesenthal, *Spravedlnost, nikoli pomstu*, s. 14.

¹⁵⁵ S. Wiesenthal, *Slunečnice*, s. 14.

antisemitismus byl v Polsku tak rozšířeným jevem, že byl malý Simon utlačován pro svůj původ již od dětství.

„Už jako chlapec jsem si uvědomoval, že jsem se narodil jako druhořadý občan.“¹⁵⁶

„Jeden moudrý muž kdysi pravil, že Židé jsou solí země. Poláci se ale domnívali, že je jejich země přesolená.“¹⁵⁷

Na pozdější Wiesenthalův pocit hrdosti na vlastní původ mělo také velký vliv založení státu Izrael.¹⁵⁸

K tomu, že se v dětství Simon Wiesenthal cítil jako druhořadý občan, přispěla zřejmě i událost, která se Simonovi stala ve věku dvanácti let. Opilý ukrajinský voják mu přímo na ulici rozsekl šavlí pravé stehno. Tento naprosto bezdůvodný a ničím nevyprovokovaný čin zanechal v Simonově mysli jedno důležité poznání: *Bestialita není výhradní vlastností určitého národa*¹⁵⁹. Toto poznání později utvářelo i jeho postoj ke kolektivní vině.

2.4.5. Postoj Simona Wiesenthala ke kolektivní vině

Simon Wiesenthal je jednoznačným odpůrcem kolektivní viny. Tento jeho postoj je utvářen již od dětství, jak ukazuje příhoda s ukrajinským vojákem uvedená výše. Tento Ukrajinec napadl Simona Wiesenthala jen z rozmaru, ale jiný Ukrajinec mu v roce 1941 zachránil život za cenu riskování svého vlastního.

Podobné zkušenosti má Simon Wiesenthal i s Němci. V průběhu svých zkušeností v koncentračním táboře, se setkal s mnohými, kteří se vyžívali v tom, že mohli Židy beztrestně mučit nebo zabíjet. Ale jak ukazuje příklad nacistů Adolfa Kohlrutze a Heinricha Guenthera¹⁶⁰, našli se mezi nacisty i světlé výjimky. A nebyly to jediné výjimky, našly se i další. Wiesenthal ve své knize *Spravedlnost, nikoli pomstu*¹⁶¹ uvádí příklad lékařky Adelaide Hautvalové, která odmítla provádět pokusy se

¹⁵⁶ A. Levy, *Simon Wiesenthal a jeho případy*, s. 23.

¹⁵⁷ S. Wiesenthal, *Slunečnice*, s. 69.

¹⁵⁸ „Vytvoření Izraele byla víceméně jediná a správná reakce na Osvětim. (...) Samotná existence Izraele zvyšuje sebevědomí každého Žida na celém světě. Obraz Izraele udělal jednou provždy konec tomu, jak nás líčili naši nepřátelé po staletí. Tento stát je dokladem toho, že židovský národ je stejně sebejistý a hrdý národ jako každý jiný, pokud ho nikdo nepronásleduje a neutiskuje, pokud ho nevyklučují z účasti na určitých povoláních a pokud mu účast na jiných povoláních nevnučují, pokud je mu umožněno, aby se vyvíjel svobodně podle zákonů přírody.“ – S. Wiesenthal, *Spravedlnost, nikoli pomstu*, s. 248.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 15.

¹⁶⁰ Viz. kap. 2.4.2. *Simon Wiesenthal a jeho pobyt v koncentračních táborech*, s. 36.

¹⁶¹ S. Wiesenthal, *Spravedlnost, nikoli pomstu*, s. 148.

sterilizací na zdravých Židech. Odmítla to v Osvětimi a navíc lékaři SS. Tento příklad je důkazem toho, že člověk má vždy vlastní volbu, zda se zachová tak, jak to po něm chce vraždící mašinerie nacionálního socialismu, nebo se zachová podle vlastního mravního přesvědčení – i když tato volba může znamenat smrt.

V protikladu k takto lidskému chování některých Němců, je nutno se zaměřit i na kolaboraci Židů s nacistickým systémem, jakou byla například „Židovská policie“¹⁶² Aloise Brunnera¹⁶³. Wiesenthal sám kritizuje i postoj mnoha židovských rad, které se podvolily nátlaku nacistů, a mnohdy samy prováděly selekci v ghettech a do koncentračních táborů posílaly většinou Židy, které neznaly nebo nepocházeli z jejich vlastní země.

„... židovské rady starších, které volily raději sebevraždu než kolaboraci, byly výjimkou.“¹⁶⁴

Pro Simona Wiesenthala jsou lidé buď dobří, nebo špatní a to, jestli jde o Němce nebo Židy pro něho nehraje roli. To je také vidět na faktu, že ve své kariéře „lovce nacistů“ pronásledoval se stejným úsilím všechny, o kterých byl přesvědčen, že zasluhují potrestání. Příslušnost k nějakému národu v tom nehrála žádnou podstatnou roli.

¹⁶² Speciální policejní útvar fungující na území ghetta, jehož členové byli výhradně Židé.

¹⁶³ Jednou z jeho praktik při realizaci „konečného řešení“ bylo vytváření židovské kolaborace. Jakožto Eichmannova pravá ruka získával členy židovských obcí – většinou výhrůzkami nebo sliby – k tomu, aby mu pomáhali v registraci, shromažďování a deportaci členů svých obcí do koncentračních táborů.

¹⁶⁴ S. Wiesenthal, *Spravedlnost, nikoli pomstu*, s. 255.

3. Komparace pohledů jednotlivých myslitelů

3.1. Porovnání jednotlivých pohledů na kolektivní vinu, pocit viny za přežití, a na vliv prostředí v táborech na svobodné jednání vězňů

Názory jednotlivých myslitelů na otázku kolektivní viny německého národa se různí. Od jejího jasného popírání (Wiesenthal, Frankl), přes částečné přiznání odpovědnosti (Lévi), až po jasné přisuzování viny celému německému národu (Améry).

Frankla s Wiesenthalem k sobě pojí jednoznačné odmítnutí kolektivní viny ve všech jejích definovatelných aspektech. Oba odmítají kolektivní vinu na základě vlastních životních zkušeností. Za svého života se setkali s lidmi *dobrymi* i *zlými*, ovšem oba se shodují v názoru, že se oba „druhy“ lidí vyskytují v každé lidské společnosti, a fakt, jestli jsou tito lidé příslušníky německého národa, nebo nejsou, není relevantní.

Wiesenthal s Franklem jsou také za jedno v otázce, zda měl vězeň v podmínkách koncentračního tábora možnost chovat se podle vlastních svobodných rozhodnutí, nebo bylo jeho chování určováno okolními extrémními podmínkami, které v koncentračních táborech panovaly. Oba sice uznávají částečný vliv prostředí na člověka, ale konečná volba vlastního jednání je vždy na jedinci.

„Člověk není zcela podmíněn a determinován. Určuje se sám v tom, zda se podmínkám poddá, nebo se jim postaví. Jinými slovy, člověk má v posledku schopnost sebeurčení. Člověk nejenom prostě existuje, ale také se rozhoduje, čím bude v příštím okamžiku, jaká bude jeho existence.“¹⁶⁵

Podle Wiesenthala hraje prostředí při utváření jedincova světonázoru velkou roli, přesto dospívá k stejnému závěru jako Frankl – rozhodnutí je na člověku, sám se určuje v tom, jak se k daným podmínkám postaví.

„Předsudky týkající se Židů jsou cosi, o čem se nepřemýšlí ani nediskutuje, tak je to prostě dáno. Zda je takovýto člověk „dobrý“ nebo „zlý“, ukáže teprve jeho konfrontace s pronásledováním Židů. Pak teprve v rámci svých možností toto pronásledování buď přijme, nebo o něm začne přemýšlet. Pokud je to slušný člověk, povede jeho přemýšlení k zavržení antisemitismu. Nikdo nemůže za to, že vyrostl jako antisemita. Problém je v tom, zda jím zůstane s ohledem na Židy, nahnané na korby nákladňáků esesáky nebo napěchované do dobytčích vagonů.“¹⁶⁶

¹⁶⁵ V. E. Frankl, *Člověk hledá smysl*, s. 83.

¹⁶⁶ S. Wiesenthal, *Spravedlnost, nikoli pomstu*, s. 166.

Frankl s Wiesenthalem říkají, že svobodnou volbu má člověk vždy, i když v extrémních případech za svoji svobodnou volbu může zaplatit i životem, vždy má možnost zvolit si způsob, jakým se v určité situaci zachová. Vina je tedy, pouze individuální, míru zavinění neurčuje příslušnost k nějaké národnostní skupině, ale člověk sám, svými rozhodnutími a činy.

Oproti tomu Primo Lévi absolutní svobodu volby, v podmínkách koncentračního tábora, popírá. Podle něho chování vězně určovaly okolní extrémní podmínky, které redukovaly lidské chování jen na elementární snahu přežít.

„Ve skutečnosti bylo chování lidí v lágrech v naprosté většině případů podmíněno železnou nevyhnutelností. Během pár týdnů či měsíců, zredukovalo strádání, jemuž byli vystaveni, jejich existenci na pouhou snahu o přežití, na každodenní boj s hladem a zimou, únavou a ranami, a prostor k volbě (zejména k mravní volbě) se zde rovnal nule.“¹⁶⁷

Podle Léviho podmínky v táboře možnost svobodné volby v každé situaci neumožňovaly, tudíž připouští, že člověku mohla být určitá část viny vnucena, takový člověk se pak stal v Léviho očích spoluviníkem nacistických zločinů. Lévi sám trpěl pocitem viny za spolupráci s nacistickým režimem, a to z důvodu, že přijal práci chemika v osvětimské továrně na gumu v Buně-Monowicích.

„Není ostatně nikde řečeno, že oběť je čistá, že je zcela bez viny. Pro koncentrační tábory bylo naopak typické, že člověka dohnaly k tomu, aby se v jistém slova smyslu dopustil nějaké viny; já například tím, že jsem přistoupil na práci v laboratoři IG Farben.“¹⁶⁸

Tento Léviho pocit viny je paradoxní, jelikož práce chemika byla podstatným faktorem, který mu pomohl přežít nacistické koncentrační tábory. Obdobný pocit viny nebyl mezi přeživšími vězni koncentračních táborů ojedinělým jevem, trpěl jím i Simon Wiesenthal. Nemohl se zbavit pocitu, že žije místo někoho jiného, někoho, kdo by si život zasloužil více než on sám, přestože Wiesenthalovo přežití bylo dílem náhody, nikoli jeho úmyslné spolupráce s nacistickým režimem. Tento neopodstatněný pocit viny ovlivnil celý Wiesenthalův poválečný život.¹⁶⁹

Améry a Frankl se k otázce *pocitu viny za vlastní přežití* ve svých knihách nevyjadřují, Améry se také nevyjadřuje k otázce, nakolik bylo chování jedince utvářeno táborovými podmínkami.

¹⁶⁷ P. Levi, *Potopení a záchránění*, s. 47.

¹⁶⁸ *Hovory s Primo Levim*, s. 173.

¹⁶⁹ Viz. kap. 2.4.3. *Jak koncentrační tábory ovlivnily poválečný život Simona Wiesenthala*, s. 37 - 39.

Primo Lévi částečně propaguje kolektivní vinu, ale jen v úzce vymezeném rozsahu¹⁷⁰. Léviho pojetí kolektivní viny viní všechny ty, kteří nedělali nic proti nacistickému režimu, i když to bylo v jejich silách. Viní všechny ty, kteří zbaběle „zavírali oči“ a zříkali se zodpovědnosti za nacistickou genocidu. V konečném hodnocení se však staví na stranu Frankla a Wiesenthala v názoru, že nelze hromadně odsoudit příslušníky nějakého národa. Člověk se za své činy musí zodpovídat vždy jako jednotlivec.

Jediným propagátorem principu kolektivní viny je Jean Améry. Za hrůzy druhé světové války (a v konečném důsledku i za utrpení, kterým musel projít) neviní pouze německý národ, pro jehož kolektivní vinu se jasně vyslovuje¹⁷¹, ale i celou lidskou společnost, která zvěrstva druhé světové války umožnila tím, že nedostatečně zakročila proti nacistickým zločinům a židovské genocidě probíhající v nacistických koncentračních táborech.

Améry jako jediný naprosto ztratil víru v pozitivní vývoj světa a dobrotu lidské společnosti (zřejmě na základě prožitého mučení, kterým ostatní neprošli – alespoň ne v takové formě jako Améry). Mimoto ztratil také svoji vlastní identitu, která mu byla z jeho pohledu odebrána nejenom nacionálně-socialistickou společností, ale také všemi těmi, kteří se na tom buď přímo, či nepřímo podíleli, byť by toto podílení se znamenalo „pouhou“ ignoraci a nezúčastněné přihlížení tomu, čeho se nacisté dopouštějí.

Améryho resentmenty z prožitého utrpení nakonec vyústily v to, že spáchal sebevraždu, která však nebyla žádným velkým překvapením, jako tomu bylo v případě sebevraždy Prima Léviho, která byla z pohledu veřejnosti i jeho blízkých velkým překvapením. Améry vydáním spisu s názvem: *Vztáhnout ruku na sebe: rozprava o dobrovolné smrti*¹⁷², v podstatě oznámil veřejnosti svoje budoucí úmysly týkající se aktu dobrovolného odchodu ze života.

¹⁷⁰ Viz. kap. 2.2.4. *Postoj Prima Léviho ke kolektivní vině*, s. 26 – 28.

¹⁷¹ Viz. kap. 2.3.4. *Postoj Jeana Améryho ke kolektivní vině*, s. 33 – 34.

¹⁷² V tomto spise teoreticky rozebral otázku sebevraždy.

3.2. *Nakolik pomáhala víra¹⁷³ jednotlivým vězňům vyrovnávat se s útrapami koncentračních táborů*

Věřícím v náboženském smyslu slova byl pouze Frankl, od mala byl vychováván v náboženském prostředí a víra v Boha pro něho byla v koncentračním táboře cennou pomocí.¹⁷⁴

Wiesenthal tvrdí, že ho zážitek z koncentračního tábora připravil o poslední zbytky náboženské výchovy, přesto, jak také sám tvrdí, neztratil v koncentračním táboře víru ve spravedlnost a spravedlivou odplatu, která měla postihnout všechny ty, kteří byli zodpovědní za utrpení židovského národa během druhé světové války.

Lévi s Améry vstoupili do koncentračních táborů jako ateisté, a jako ateisté je také opustili. Zážitek z koncentračních táborů je v tomto jejich přesvědčení spíše utvrdil. Lévi ovšem na základě setkání s italským zedníkem Lorenzo Perronem neztrácí poslední zbytky víry v lidskost a dobrotu lidské existence, kterou Améry ztratil již při svém mučení v pevnosti Breendonk. Améry ztratil víru doslova ve vše, neměl víru politickou ani náboženskou, a s prvními ranami, které obdržel při mučení, ztratil i víru ve svět, kterou do své smrti nikdy zpět nenabyl.

Améry byl tedy jediný, který přišel o jakoukoliv víru, která by mu byla v životě oporou. Toto zjištění je zvláště zajímavé, uvědomíme-li si, že se Améry se zážitkem z koncentračních táborů vyrovnával nejhůře. Úvahy, jestli je toto Améryho obtížnější vyrovnávání se s prožitým utrpením způsobeno absencí jakéhokoliv druhu víry, přesahují vytyčený rámec této práce.

3.3. *Vliv zkušenosti z koncentračního tábora na pozdější život jednotlivých myslitelů*

Jeanu Amérymu vzali vše, co měl a čemu přikládal ve svém životě nějakou hodnotu. Vzali mu jeho identitu a vnutili mu novou, s kterou se musel chtě-nechtě smířit, aby se mohl cítit člověkem. Celý jeho poválečný život byl ve znamení vnitřního utrpení, které skončilo až jeho sebevraždou.

Sebevraždou skončil svůj život i Primo Lévi, ovšem motiv jeho dobrovolného odchodu ze života je spíše nejasný. Nelze s jistotou tvrdit, tak jako v případě Améryho

¹⁷³ Pojem *víra*, zde užívám v obecném smyslu, tento pojem se zde neomezuje jen na víru náboženskou či politickou, ale i na víru v nějaký smysl (ať už transcendentní či nikoli), který mohl člověku pomoci v překonání kritických životních situací.

¹⁷⁴ Viz. kap. 2.1.3. *Religiozita a duchovní život v koncentračním táboře v pohledu V. E. Frankla*, s. 19 – 20.

sebevraždy, že by Léviho smrt byla způsobena přetrvávajícími resentimenty z koncentračních táborů. Koncentrační tábory také paradoxně Léviho život „obohatily“, a to tím, že mu darovaly povolání spisovatele¹⁷⁵. Pro Léviho bylo napsání knihy *Je-li toto člověk?* doslova terapeutickým úkonem, který mu bezprostředně po válce pomohl vyrovnat se s prožitou zkušeností.

„Potřebu vyprávět „těm druhým“, přimět ty druhé „k účasti“ jsme v době před osvobozením a po něm pocítili stejně okamžitě a prudce jako ostatní základní potřeby. Knihu jsem napsal, abych uspokojil tu potřebu. Především tedy, abych se vnitřně osvobodil.“¹⁷⁶

Pro Victora E. Frankla mělo sepsání knihy *A přesto říci životu ano* podobný terapeutický účinek¹⁷⁷ jako pro Léviho. Koncentrační tábory měly na Franklův poválečný život zřejmě nejmenší vliv ze všech čtyř myslitelů. Po válce pokračoval ve svém dřívějším povolání, které mu zřejmě také pomohlo se psychicky lépe vyrovnat s prožitým traumatem.

Simona Wiesenthala ovlivnil zážitek z koncentračních táborů natolik, že se již nevrátil ke svému bývalému povolání architekta, ale celý svůj poválečný život zasvětil hledání nacistických zločinců, ve jménu všech, kteří se z koncentračních táborů nevrátili.

¹⁷⁵ „Lágrové dobrodružství mě nezničilo fyzicky ani mentálně, jak se to přihodilo jiným, nezničilo mi rodinu, nepřipravilo mě o vlast, o dům, a nejen že mě nepřipravilo o práci, ale dokonce mi darovalo jinou, protože kdybych neměl tohle všechno na srdci, nejspíš bych nikdy nepsal.“ – *Hovory s Primo Levim*, s. 46.

¹⁷⁶ P. Lévi, *Je-li toto člověk?*, s. 8.

¹⁷⁷ Franklova potřeba vyprávět byla tak silná, že knihu *A přesto říci životu ano* sepsal během devíti dní.

Závěr

Od genocidy páchané v nacistických koncentračních táborech uplynulo již více než šedesát let, přesto nás nepřestává jímat hrůza při čtení výpovědí očitých svědků těchto hrůzostrašných událostí. Určit přesný podíl viny těch, kteří se na těchto hrůzných událostech podíleli buď aktivně, nebo pasivně je zřejmě nemožné. Řada individuálních viníků byla za své zločiny odsouzena a potrestána buď bezprostředně po válce, nebo v následujících desetiletích po jejím skončení, řadě z nich se podařilo odpovědnosti uniknout.

Je ale na místě přisuzovat celému německému národu kolektivní viny za hrůzy druhé světové války, když existuje mnoho svědectví o zločinech páchaných i příslušníky jiných národů? Stejně tak, jako existuje také mnoho svědectví o bezúhonném chování Němců, kterým se podařilo přežít období Třetí říše s „čistýma rukama“.

Tato práce si nekladla za úkol najít přesné odpovědi na tyto otázky, měla spíše ukázat to, jak je v takovýchto otázkách obtížná jakákoliv generalizace. Také z výpovědí čtyř židovských osobností, kterými se zabývala tato práce, je patrné, že se individuální názory na otázku kolektivní viny rozcházejí i mezi těmi, kteří byli nacistickou genocidou postiženi nejvíce, tedy mezi přeživšími vězni koncentračních táborů.

Bibliografie

Primární literatura:

AMÉRY, Jean. *Bez viny, bez trestu: pokus o zvládnutí nezvládnutelného*. Přel. Miroslav Petříček a Daniela Petříčková. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1999. 134 s. ISBN 80-204-0772-3.

Hovory s Primo Levim. Uspořádal Marco Belpoliti; přel. Dragoslava Janderová. 1. vyd. Praha; Litomyšl: Paseka, 2003. 248 s. ISBN 80-7185-570-7.

FRANKL, Victor. *A přesto říci k životu ano: psycholog prožívá koncentrační tábor*. Přel. Josef Hermach. 3. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006. 128 s. ISBN 80-7192-866-6.

FRANKL, Victor. *Co v mých knihách není*. Přel. Lea a Josef Švancarovi. 1. vyd. Brno: Cesta, 1997. 120 s. ISBN 80-85319-66-7.

FRANKL, Victor. *Člověk hledá smysl: úvod do logoterapie*. Přel. Z. Trtík. 1. vyd. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 1994. 88 s. ISBN 80-901601-4-X.

LÉVI, Primo. *Je-li toto člověk?* Přel. Drahoslava Janderová. 1. vyd. Praha: Sefer, 1995. 205 s. ISBN 80-85924-03-X.

LÉVI, Primo. *Když ne nyní, kdy?* Přel. Kateřina Vinšová. 1. vyd. Praha: Paseka, 2006. 286 s. ISBN 80-7185-737-8.

LÉVI, Primo. *Potopení a záchránění*. Přel. Drahoslava Janderová. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1993. 224 s. ISBN 80-204-0406-6.

LÉVI, Primo. *Příměří*. Přel. Olga Hostovská. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 2000. 216 s. ISBN 80-85844-67-2.

LÉVI, Primo. *Lilith*. Short stories in Italian: New Penguin Parallel Text (New Penguin Parallel Texts) s. 67-69. Ed. Nick Roberts. Penquin (Non-Classics), 2001. 192 s. ISBN-10: 0140265406, ISBN-13: 978-0140265408.

WIESENTHAL, Simon. *Slunečnice: vyprávění o vině a odpuštění*. Přel. Zlata Kufnerová. 1. vyd. Praha: H & H Vyšehradská, 2005. 109 s. ISBN 80-7319-041-9.

WIESENTHAL, Simon. *Spravedlnost nikoli pomstu*. Přel. Pavel Stránský. 1.vyd. Ostrava: Sfinga, 1994. 409 s. ISBN 80-85491-53-2.

Sekundární literatura:

BEDÜRFTIG, Friedemann. *Třetí říše a druhá světová válka: lexikon německého nacionálního socialismu 1933-1945*. Přel. Petr Dvořáček. 1. vyd. Praha: Prostor, 2004. 672 s. ISBN 80-7260-109-1.

ETTINGEROVÁ, Elžbieta. *Hannah Arendtová a Martin Heidegger*. Přel. Eva Červinková. 1. vyd. Praha: Academia, 2004. 178 s. ISBN 80-200-1167-6.

GRÜNBERG, Karol. *Adolf Hitler: životopis Führera*. Přel. Vladimír Uhlíř. 1. vyd. Dialog, 1994. 352 s. ISBN 80-85194-75-9.

HILBERG, Raul. *Pachatelé, oběti, diváci: židovská katastrofa 1933-1945*. Přel. Margarita Troševa. 1. vyd. Praha: Argo, 2002. 298 s. ISBN 80-7203-472-3.

JASPERS, Karl. *Otázka viny: příspěvek k německé otázce*. Přel. Jiří Navrátil. 2. vyd. Praha: Academia, 2006. 143 s. ISBN 80-200-1455-1.

LEVY, Alan. *Simon Wiesenthal a jeho případy*. Přel. Alena Maxová. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1996. 456 s. ISBN 80-204-0578-X.

ROSEMAN, Mark. *Setkání ve vile u jezera: konference ve Wannsee a „konečné řešení židovské otázky“*. Přel. Stanislav Pavlíček. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2003. 174 s. ISBN 80-86569-45-4.

Stín Šoa nad Evropou. Uspořádal Miloš Pojar. 1. vyd. Praha: Židovské museum, 2001. 315 s. ISBN 80-85608-48-0.

TRAVERSO, Enzo. *Trhlina v dějinách: esej o Osvětimi a intelektuálech*. Přel. Helena Beguivinová. 1. vyd. Praha: Academia, 2006. 235 s. ISBN 80-200-1401-2.

VRBA, Rudolf. *Utekl jsem z Osvětimi*. Přel. Iva Hrdličková a Tomáš Pěkný. 1. vyd.
Praha: Sefer, 1998. 437 s. ISBN 80-85924-17-X.